MC
18020

MEZEY LÁSZLÓ

A BÁTHORY-BIBLIA KÖRÜL – A MŰ ÉS SZERZŐJE

KÜLÖNLENYOMAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI
VIII. KÖTET 1.—4. SZÁMÁBÓL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

BÓKA LÁSZLÓ, LAKÓ GYÖRGY, SZABOLCSI BENCE

A szerkesztésért felel

BÓKA LÁSZLÓ
osztálytitkár

Technikai szerkesztő

VARGA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., SZÉCHENYI RAKPART 3.
KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY UTCA 21.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

Acta Linguistica,
Acta Orientalia.

A Nyelv- és Irodalomtudományok, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közös folyóirata:

Acta Antiqua.

Az Actákban orosz, német, angol és francia nyelven (az Acta Antiquában latinul is) jelennek meg a nemzetközi tudományosságot érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-, művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika-filológia köréből. A közlés nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar nyelven, vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségének küldendők meg. Az Acta Linguistica szerkesztősége Budapest, V., Szalay u. 10., az Acta Orientalia és az Acta Antiqua szerkesztősége Budapest, V., Alkotmány u. 21.

A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja nyomtatott ívenként 400 Ft, valamint 100 különlenyomat. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de a kéziratok megőrzéséért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként (egy kötet négy füzetből áll) belföldi címre 40 Ft, külföldi címre 60 Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 04-878-111-46), külföldi megrendelések a »Kultúra« Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Sztálin út 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR
Növedéknapló
1956. évi A. 3350 sz.

R 2

HC 18020

R 1964

MEZEY LÁSZLÓ

A „BÁTHORY-BIBLIA" KÖRÜL – A MŰ ÉS SZERZŐJE. –*

A Mohács előtti bibliafordítások sorában irodalomtörténetírásunk régtől fogva nyilvántart egy elveszett munkát, melynek szerzője a budaszentlőrinci pálos kolostor lakója, Bátori László lett volna. Bátori egy, kolostorától nem messze fekvő barlangban, a Hárshegy oldalán végezte el a biblia magyarra ültetésének nagy munkáját. Műve — ez is tudott dolog — felkeltette Mátyás király figyelmét is, ki a pálos remete fordítását könyvtárában helyeztette el.[1] Toldy Ferenc és irodalomtörténész utódai egyértelműen így vallották ezt és valóban, Bátori László bibliafordítói mivoltát illetőleg kételynek helye nem lehetett.[2] Marxista irodalomtörténetírásunk számára azonban egy bibliafordítás a parasztháborút megelőző évtizedekben nem csekély jelentőségű, lévén a biblia anyanyelven megszólaltatása, tömegekhez nyelvben közelhozása, vallásos és irodalmi vállalkozásnál több : *forradalmi tett.*[3] Ezért helyénvaló, ha ennek a maga korában nagy feltűnést keltett és Korvinává „magasztalt" magyar bibliának a kérdését, szerzőjén keresztül a létrehozó társadalmi háttérhez való viszonyát, ujólag vizsgálat alá vesszük.

I.

Ha ennek a Bátori-féle fordításra vonatkozó hagyománynak az útját visszafelé követjük, legrégibb nyomtatott forrásként Eggerer Ferenc pálos „Fragmen panis corvi." című rendtörténetéhez jutunk el.[4] Tőle lehetett meg-

* E tanulmánnyal egy, a kódexirodalom leglényegesebb kérdéseivel és darabjaival foglalkozó sorozatot kezdtünk el.

[1] Horváth János, A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 242. — Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. I. Budapest, 1930. 388.

[2] Toldy Ferenc szerint a régi magyar irodalom általa megállapított két korszaka között a határt „legbiztosabban a Báthori László (meghalt 1456 k.) bibliafordításai képezik, melyekben már határozottan új szellem lengedez". A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig. Pest, 1872.[3] 31.

[3] Kardos Tibor, A huszita biblia keletkezése. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 82. sz. Budapest 1953. 1—2.

[4] Teljes címe szerint : Fragmen panis Corvi Protoeremitici, seu Reliquiae Annalium Eremi-Coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae, — Viennae, 1673.

tudni, hogy hajdani rendtársa „az egész bibliát sok szent históriájával latinból magyar nyelvre ültette át."[5] Eggerer állításának értelme felől semmi kétség sem lehet: azt mondja, amit irodalomtörténetírásunk e dologról mindig is mondott, hogy Bátori László a bibliát magyarra fordította. E vélekedést a latin filológia sem kezdheti ki, miután a pálos történész által használt kifejezés „e latino in Hungaricum idioma transtulit", csak egyképpen, latinból magyar nyelvre fordítást értelmezve, fordítható. Tudnunk kell, hogy Eggerer műve, mint azt könyve címében maga is bevallja, rendje középkori évkönyveiből készült,[6] Mohácsig terjedő részében önállótlan kompiláció. Csak a forráskritika szabályait követjük, ha az elsőrendű forrás vonatkozó helyét Eggerer fogalmazásával összevetjük. Ez a forrás más, mint Gyöngyösi Gergely pálos generális híres krónikája a „Vitae Fratrum Heremitarum", nem is lehet.

Gyöngyösi művével már sokan foglalkoztak. Jelentősége reformáció előtti viszonyaink megismerése tekintetében valóban egyedülálló.[7] Ennek ellenére mindmáig csak kéziratban hozzáférhető. A budapesti Egyetemi Könyvtárban nem sokkal ezelőtt még három példányát őrizték, köztük az állítólag eredeti, „autográf", Gyöngyösi kezétől származó példányt is. Ez utóbbi 1944-ben a könyvtárból eltűnt és azóta legalábbis lappang. Jelenleg mindössze egy XVII. és egy XVIII. századi másolata ismeretes. Bátori működéséről mindkét példány egybehangzóan nyilatkozik: „Bibliam et plurimorum sanctorum vitas *hungarice conscripsit* . . ."[8] A középkor latin szövegeinek minden ismerője számára azonnal feltűnő, hogy Eggerer forrása Bátori fordításáról szerényebben és egyáltalán nem félreérthetetlenül, sőt a „transtulit"-tól nagyon is eltérő értelemben nyilatkozik. Az értelmezés megállapítása még elég dolgot fog adni. E pillanatban is megállapítható már annyi, hogy a *Bátori-féle bibliafordítással kapcsolatos irodalomtörténeti hagyományt csak Eggerer fejezte ki félreérthetetlenül, de nem az elsőrendű forrás —, Gyöngyösi Gergely pálos krónikája.*

*

Nyilvánvaló, hogy Gyöngyösi adatában nem a magyarnyelvűség kérdése a problémakeltő. Kétségtelen, hogy Bátori magyarul vitt véghez valamiféle irodalmi munkásságot: „hungarice conscripsit". Minden kételyünk ezt a munkásságot közelebbről megjelölő „conscripsit"-tel kapcsolatban támad. E kételyek eloszlatása a következő kérdésekre adandó válaszok útján válik

[5] „. . . toti (!) Biblia (!) cum plurimorum Sanctorum historijs e latino in Hungaricum idioma *transtulit* . . ." Eggerer, i. m. 220.

[6] Vö. a cím Annalesre hivatkozását (4. j.).

[7] Toldy F. i. m. i. h. (2. j.) — Horváth J. i. m. (l. j.) 72. — Részletes méltatása Kardos Tibor, Középkori kultúra, középkori költészet, Budapest 1943. 155—156., 206—210. — Mályusz Elemér, A pálos rend a középkor végén. Egyháztörténet, 1945.

[8] A kézirat jelzete Ab. 151/C., az idézet: 129.

lehetővé. 1. Jelenthet-e a „conscripsit" fordítói munkát? 2. Mi a „scribere", „scriptor", és a „conscribere" középkori szóhasználata? 3. Milyen e szóhasználat a Gyöngyösit közvetlenül megelőző nemzedékeknél? 4. Milyen értelemben használja Gyöngyösi ezeket a szavakat? E kérdések és válaszok sorrendjében bizonyára eljutunk annak megállapításáig, hogy Gyöngyösi a kor és saját-maga szóhasználata szerint milyen értelemben használhatta a vita tárgyává tett „conscripsit" szót és következésképpen meg fogjuk tudni, hogy *szerinte* Bátori László működése valójában miben állt?

*

Az első kérdésre csak tagadó választ adhatunk. A középkor a fordítás jelölésére a nagyon is általánosságokban mozgó „scribere"-t és összetételeit *soha nem használta.* A bibliával kapcsolatban szó esik „translatio latina"-ról, „versio gallica"-ról,[9] amiknek a jelentése mai fül számára is azonnal nyilvánvaló. Gyöngyösihez korban, tárgyban, meg felfogásban is közel áll a németalföldi devotio moderna krónikásának, Johannes Buschnak a műve, a windesheimi ágostonos kanonokok története.[10] Ebből a windesheimi krónikából idézünk most két olyan helyet, ahol kétségtelenül fordításról van szó. Geert Grote a németalföldi devotusok mestere egy levelét idézi Busch Johannes Celle mesterhez, a zwollei városi iskola rektorához. Saját írásainak fordításáról beszél: „*Ponatis* aliqua in teutonico de scriptis meis, que vobis videntur utilia, pro Johanne de Ummen . . ."[11] A „ponere" használatát a „trans*ferre*"-vel való szoros jelentéstartalmi rokonság teszi érthetővé. Másutt a kolostor „teuton", holland könyveinek őréről, Johannes Scuutkenről hallunk: „Quosdam eciam libros videlicet evangelia per annum et psalterium, singula cum suis glosis ex dictis sanctorum per ipsum collectis et alia quedam similia *ex latino vertens in teutonicum* manu propria, litera rotunda in pergameno, vel franceno pro laycis nostris conscripsit."[12] Azaz: „Némely könyveket, tudniillik az éven át olvasni szokott evangéliumokat, a zsoltároskönyvet, mindegyiküket olyan glosszákkal, melyeket a szentek mondásaiból maga gyűjtött egybe és más ezekhez hasonlókat latinból teutonra fordítván tulajdon kezével, kerek betűvel pergamenre és papírra laikusaink számára le is írt." A latinról népi nyelvre fordítás itt kétségtelen. A szövegösszefüggés, meg a használt „vertere" ige efelől kételyt nem hagynak. Bizonyos tehát, hogy *Gyöngyösi Bátori működésének jelölésére, nem fordítás-jelentésű szót használt.* Mire gondolt hát a „conscripsit" használatánál? Így jutunk egy kérdéssel tovább.

[9] Lexikon für Theologie und Kirche. II. 303—304.

[10] Des Augustinerpropstes Johannes Busch Chronicon Windeshemense und Liber de reformatione monasteriorum. Bearbeitet von Karl Grube. Halle, 1886. (Busch—Grube.)

[11] Busch—Grube, 209.

[12] Busch—Grube, 192.

Johannes Scuutken fordítói működésének ismertetését Johannes Busch azzal fejezi be, hogy az a windesheimi laikus fráterek részére nemcsak fordította, hanem fordítását *le is írta „conscripsit"*. A fordítói és a leíró, másoló munka határozottan elkülönül. Busch e tekintetben nem is követett mást, mint egy állandó középkori szóhasználati hagyományt, mely *a „scribere"-vel jelölt tevékenységet tisztán kézi, manuális munkának fogta fel.* Wattenbach a középkor íráskultúrájának összefoglalásában hosszú oldalakon idéz a koraközépkortól kezdve a szó jelentését egyértelműen megvilágító passzusokat. A IX. századból való az egyik: „csak három ujj ír, mégis az egész test fárad", „tria digita scribunt, totum corpus laborat".[13] Ugyanebből a századból egy epigramma dicséri a scriptorok súlyos testi fáradozását: „Ardua scriptorum prae cunctis artibus ars est, Difficilis labor est, durus quoque flectere colla, Et membranas bis ternas sulcare per horas . . ."[14] A „scribere" jelentése nyilvánvaló. Úgy látszik, hogy a középkor korai századaiban a „conscribere"-összetétel jelentésben még nem válik el az alapszótól. A XI. században egy másoló munkáját ezzel a kéréssel fejezi be: „Akik ezt a leírt (lemásolt) könyvet olvassátok, imádkozzatok . . . a méltatlan Reginpold klerikusért, mert ő vesződött ezzel a könyvvel." „Legentes *in libro isto conscripto* orate . . . pro indigno clerico Reginpoldo, quia *ipse laboravit* in ipso libro."[15] A középkor elején tehát a *„scribere"* és összetétele a *„conscribere"* minden kétséget kizáróan a *manuális írói, leíró, másoló munkát jelenti.*

Ez a jelentés később sem változik meg. Kora általános szóhasználatáról részletesen tájékoztat Jean Gerson, a párisi egyetem kancellárja „De laude scriptorum" c. kis művében.[16] *A „scriptor neve az írásban való* állandó vagy sűrű gyakorlattal megszerzett *jártasságot jelöli.* A *„scriptorok* nem is mások, mint *a könyvek mesteremberei, kézművesei."* „Nomen scriptoris notat peritiam scribendi, cum usu assiduo, vel frequenti . . ."[17] „. . . erit . . . sermo . . *de scriptoribus, quasi mechanicis et manualibus librorum* . . "[18] A „scribere", „scriptor" jelentése tehát Gersonnál sem emelkedik ki az egyszerű kézimunka értelmezésből. Egyszerűen *csak másolást* jelöl. Némileg más a helyzet a minket főként érdeklő *„conscribere"* összetétel tekintetében. Gerson ezt a szót *többféle szöveg* vagy szövegrész *összeírása, másolása* értelemben használja. Így került elénk azon a helyen, ahol Gerson arról panaszkodik, hogy az evangéliumok teljes szövegének másolása helyett sokan csak idézetek összeírásával elégszenek meg. „Vide si non carior est hodie *conscriptor citationum*, quam

[13] WATTENBACH, Das Schriftwesen des Mittelalters. Leipzig, 1896. 457.
[14] Uo. 420—422.
[15] Uo. 457—458.
[16] Johannis Gerson, Opera. 1488. — A budapesti Egyetemi Könyvtár példányát használtam (ősny. 323.), melybe XVI. század közepi kéz beírta: „Liber de Lepaglawa". Alatta még régebbi kéz írása: „Liber fratrum heremitarum." A könyv tehát a horvátországi, lepoglavai *pálos* kolostorból került Budapestre.
[17] Gerson i. m. bevezetés.
[18] Uo.

evangeliorum." Ez a „mechanikus" „manuális", másoló munka semmi közös vonást nem mutat a szerzői tevékenységgel, az igazi írói munkával. Hiszen a scriptorok munkája néha olyan gyatra, hogy a másolt szövegeket maga a szerzőjük sem érti meg, bármennyit nézi is azokat: „. . . *auctori proprio seu dictatori* non intelligibilia redderentur, quantumlibet introspecta . . ."[19] Az auctor, a szerző a középkor számára csak a „dictator" lehetett, aminthogy a szerzői munka leggyakoribb jelölésére is a „dictare" ige szolgál.

Az imént ismételten szó volt a windesheimi kanonok krónikájáról. Windesheim és a hozzátartozó kolostorok a XV. század elején híresek voltak íráskultúrájukról. Gerson említett művében is szó van a holland reguláris kanonokokról, akik másoló munkájukból élnek.[20] Nem érdektelen tehát, hogy Windesheim krónikása, ennek a nagyarányú másoló tevékenységnek is mindenkor hűséges feljegyzője, milyen szóval jelöli rendtársainak léptennyomon említésre találó könyvmásoló munkáját? Reynerus fráter „sok jó könyvet *másolt* pergamenre textura írással." „Frater ille Reynerus plures bonos libros in pergameno *scripsit* et textura."[21] Henricus Mande több könyvet francia és német (vallon és holland-flamand) nyelven sajátkezűleg, szépen leírt. „Omnes libros prefatos in franceno et teutonico propria manu pulchre *descriptos* . . ."[22] Leggyakrabban azonban nem a „scriberét" használta, hanem a „conscriberét". Igaz viszont, hogy az esetek nagyobb részében több könyv, kódex, egy szerző több munkájának másolásáról van szó, tehát az inkább „*összemásol*"-ra értelmezhető. „*conscribere*" használata teljesen érthető.

Henricus Clingebile sok nagy kódexet másolt le. Ágoston több munkáját: mint a Háromságról szólót, a Civitas Deit, az első ötven zsoltár magyarázatát, a nyári vasárnapok evangélium-magyarázatait a refektórium és a könyvtár számára[23] pergamenre írta textúrában. „Plura magna volumina, Augustinum videlicet de Trinitate, Augustinum de civitate Dei cum domino Alberto Winberghen, primam quinquagenam Augustini super psalterium, omelias de tempore estivali et alia plura similia in pergameno et textura pro refectorio et libraria *propria manu conscripsit*." Henricus Wilde is több pergamen kódexet másolt igen olvashatóan: „Libros namque subiectos in pergameno et bona scriptura legibiliter valde *conscripsit*."[24] Egy Gerlach nevű kanonok gyöngeszemű volt, ezért a kórus közepére kitett nagy könyvekből nem tudott zsoltározni. Bertalan Laikustestvér segített rajta: lemásolta neki a psalteriumot. „. . . eius psalterium frater Bartholomeus conversus *conscripsit* . . "[25]

[19] Uo. X. Consideratio.
[20] Uo. VI. Consideratio.
[21] Busch—Grube, 136.
[22] Uo. 125.
[23] Uo. 85.
[24] Uo. 102.
[25] Uo. 158.

Anselm van Breda, kinél akkoriban Windesheimnek jobb fraktúraírója és hangjegyírója nem volt, az ünnepi misekönyvet, clairvauxi Bernát beszédeit és sok más könyvet nagy kódexekbe másolt és sok énekeskönyvet hangjegyekkel látott el. (Frater Anselmus de Breda) . . . cui tunc meliorem in fractura et notatura monasterium nostrum non habuit, qui summum nostrum missale sermones beati Bernardi hyemales et estivales, cum multis libris aliis, in magnis voluminibus et fractura *conscripsit* pluresque libros chori cum quadratis notavit . . . "[26] Johannes Busch krónikája még több példát is szolgáltatna, de annyi is elég. Windesheim története és még előbb a párizsi kancellár munkája kétségtelenné teszik, hogy a XV. század a „scribere " igét és összetételeit, köztük a *„conscribere"-t csak másolás értelmében ismerte.* Gyöngyösi Gergely pedig ettől a századtól tanult latinul.

A másolómunkától Buschnál is elkülönül *az igazi írói munka, a szerzőség* jelölése. Két kifejezést használ erre: *„edere"* és *„componere"*. Az előbbi különben a középkor legkedveltebb kifejezése az írói alkotó munkára. Busch Henricus Mandeval kapcsolatosan említi, aki tizennégy devotus művecskét szerzett. „Quatuordecim enim de vita spirituali mentis devocione et interna ad deum contemplacione *edidit* libellos . . . "[27] Ugyanő hollandul is szerkesztett egy jámbor könyvecskét „. . . inter alia devotum quendam theutonicum libellum *composuit* . . . "[28]

Így jutunk el utolsó feltett kérdésünkhöz: *Gyöngyösi Gergely krónikája más helyein és egyéb könyveiben a középkor és a XV. század most ismertetett következetes, állandó értelmezésében használta-e a vizsgálat tárgyává tett „conscribere"-t?* A válaszhoz elegendő adatunk lesz, hiszen Gyöngyösi minden olyan adatot, ami rendtársai valamiféle irodalmi működésére vonatkozott, igen gondosan feljegyzett. De nem hagyta figyelmen kívül a szorgos kezükkel szintén az irodalmat szolgáló másolók működését sem. Éppen ezért krónikájában írásművek szerzőiről, másolóiról is igen gyakran tesz említést.

A „scribere" és a „scriptor" értelméről elég egyértelműen tájékoztat mindenekelőtt a rendi tisztviselők vezérkönyvének, az úgynevezett „Directoriumnak" a generális perjel munkakörével foglalkozó részében: *„Scriptores ordinet non defidatores papiri,* sed qui cognoscunt sillabam a littera et e conuerso . . . "[29] „Olyan *másolókat* rendeljen, kik nemcsak a papírt pazarolják, hanem meg tudják különböztetni a szótagot a betűtől és fordítva." A budaszentlőrinci kolostor egy szerzeteséről, a „nagy" Gálról megjegyzi, hogy „jeles másoló", „scriptor insignis".[30] A németországi János testvérről pedig főleg

[26] Uo. 161.
[27] Uo. 124.
[28] Uo. 133.
[29] Directorium singulorum fratrum officialium ordinis sancti Pauli primi heremite sub regula beati Augustini episcopi militantium. Roma, XVI. sz. eleje. — SZABÓ—HELLEBRANTH, Régi Magyar Könyvtár. III. 965. — Norma prioris generalis. — f. 7'
[30] Vitae Fratrum. 134.

azért emlékezik meg, mert ez „a szerzet hosszú életű másolója volt, sok monostorban, nagy szorgalommal igen szép könyveket másolt." „Frater Johannes Alemannus *scriptor* longeuus in ordine, qui elegantes libros in multis monasteriis cum magna diligentia *scripsit* . . . "[31] Váradi Futó Mihályról azt jegyezte fel, hogy „János püspök (Johannes Chrysostemus) beszédeit lemásolta és a kékesi szent László monostorban hagyta". („Sermones joannis Episcopi *scribens* reliquit apud sanctum Ladislaum in Keekes.")[32] Arra is gondosan ügyel, hogy a szerzői munka kifejezésével a másolótevékenység jelölése össze ne zavarodjék. Szombathelyi Tamásról mondja : „népies beszédeket szerzett és azokat saját kezével le is másolta". „*Edidit* et propriis manibus *scripsit* sermones populares."[33] Directoriuma bevezetésében esik szó arról, hogy elhatározta : „e művecskét, melyet már régebben az atyák összeírogattak, de különféle helyekre szétszóródott, *egybegyűjti* és *lemásolja* . . . " „hoc opusculum iamdudum a patribus *comportatum* uariis tamen in locis conspersum *comportare et scribere* decreui . . . "[34]

Mégis előfordul, hogy a „scribere" bizonyos mértékig önálló betűvetést is jelöl, mégpedig a levélírás esetében. Tudjuk azonban, hogy a levélszerzés a középkorban meglehetősen kötött tevékenység volt. Többé-kevésbé kidolgozott, kész formulák után indult az alkalmi hivatalos, vagy magánlevelezés is. Természetesen az előbbi még inkább. Ezek ismeretében lesz még érthetőbb Gyöngyösi Directoriumának az a helye, ahol a generális perjel titkárának (socius) a következő tanácsokat adja : „meg nem felelő leveleket, se maga ne írjon, sem pedig ha mások írtak (másoltak) volna ilyeneket, el ne fogadjon, akár hivatalos rendi használatra írt levelek lennének, akár pedig magánlevelek. Ügyeljen arra, hogy a leveleket többé-kevésbé ékesen fogalmazza (formálja), a tárgy, vagy a címzett személye szerint. Bármennyire tanult légyen is, mégis tartsa magánál a rend formuláskönyvét. A szerzetesek ugyanis másképp írnak, mint a világi papok." („Litteras ineptas nec per se scribat, neque ab aliis scriptas acceptet, siue ille littere sint confraternitatis, siue missiles. Attendat ut decenter formet epistolas plus uel minus, secundum exigentiam materie uel personarum. . . . Nam religiosi aliam a secularibus habent scribendi formam . . . "[35] Ugyancsak ilyen levélírói tevékenységgel kapcsolatban merül fel a „scribere" a generális „normájában", működési utasításában: „mindazoknak, kik hozzá írtak, értelmesen válaszoljon." „Omnibus, qui ei scripserint, respondeat rationabiliter."[36]

A „scribere" használatának áttekintése befejezéseként összetételeinek előfordulásait kell megvizsgálni. Ilyen mindössze három fordul elő. A „Vitae

[31] Uo. 231.
[32] Uo. 177.
[33] Uo. 159.
[34] Directorium (29. j.) f. 1'
[35] Uo. Norma socii prioris generalis. — f. 6'
[36] Uo. f. 3.

Fratrum"-ban olvasható Csanádi Albert egy levele. Ebben említést tesz bizonyos versekről, melyeket ő szerzett és amelyeket a generális perjel (Zalánkeményi János) számára le is másolt. Csanádi tulajdon szavaival: „. . . nunc vero paternitati vestrae *transcripsi* . . . ," „. . . most pedig atyaságtoknak *lemásoltam* azokat . . . "[37] Itt a „transcribere" az egyszer már megtörtént másolást követő újabb másolás, a *másolómunka ismétlődését* kifejező összetétel.

A minket közvetlenül érdeklő „conscribere" a Bátori Lászlóra vonatkozó helyen kívül még csak egyszer fordul elő. Mint Gyöngyösi beszéli, a „lengyel Szaniszló testvér a gwozdi klastromot helyrehozta és a glagolita atyafiaknak anyanyelvükön *megmagyarázta és lemásolta* a Regulát, a rendszabályokat és Szent Ágostonnak a remetékhez intézett beszédeit . . . " (Frater Stanislaus Polonus, qui claustrum de Gwozd recuperauit et fratribus Glagolitis in eorum vulgari exponens Regulam Constitutiones et sermones beati Augustini ad eremitas *conscripsit* . . . ")[38] Bátorira vonatkozólag, mint már láttuk, a „conscripsit" ilyen összefüggésben jön elő: „Bibliam et plurimorum sanctorum vitas hungarice conscripsit." A két idézet szóhasználata között a kapcsolat nyilvánvaló. Mindkét helyen többféle mű lemásolásáról van szó, következésképpen a „*conscribere*" „*összeír*", „*összemásol*" önálló tartalommal értelmezhető csak. Esetünkben pedig — ez értelmezés szerint — *a felsorolt többféle munka egy scriptortól történő másolását jelentheti*, szemben az egy mű másolását egyszerűen, nem „cum"-os összetételben kifejező „scriberé"-vel.

*

Ettől a „scriberé"-vel kifejezett egyszerű másoló, vagy kevéssé önálló levélíró tevékenységtől élesen elkülönül az igazi írói munka. Ennek a kifejezésére, mint már láttuk is, meglehetős bőségben álltak rendelkezésre változatos kifejezések.

A pálosok évkönyveinek megírásához jelentős előmunkálatokat végző Dombrói Márkról beszélik, hogy „a remete testvérek krónikájának művét ő kezdette el, az anyag *összegyűjtésével és másolásával* . . . " („Opus istud chronicarum ipse inchoauit *ad comportandum et scribendum* . . . ")[39] A „comportare" Gyöngyösi igen kedves kifejezése a nem egészen önálló adatközlő, vagy kompilációs tevékenység megjelölésére. Az előzőkben már mi is találkoztunk e szóval. Természetesen még jó néhány példát találunk. Szombathelyi Tamás „ama ifjak hasznára, kik a remeteszerzetben, mint látszik, többre vihetik, számos művecskét szerzett". („plura epuscula pro utilitate praesertim iuuenum, qui in ordine Heremitico proficere uidebantur, *comportauit* . . . ")[40]

[37] Vitae Fratrum. 175.
[38] Uo. 155.
[39] Uo. 220.
[40] Uo. 159.

Ugyanezzel a szóval nyilatkozik Kelemen testvér a kiváló szónok beszédíró tevékenységéről, aki „több általa szerzett beszédet a Városba (Rómába) vitt és azok most ott vannak". („Frater Clemens facundus praedicator, qui plures sermones per eum *comportatos* duxit ad urbem et nunc ibidem habentur . . . ")[41] Ugyancsak híres szónok volt a már említett váradi Futó Mihály, ámbár talán nem is annyira ékesen szóló, de még ő is sok beszédet szedegetett össze — kompilált — ifjúkorától kezdve . . . („Frater Michael Futo de Waradino solennis praedicator, non tam eloquens, qui multos sermones *compilauit* a iuuentute . . . "[42] Itt a „comportare" és „compilare" finom árnyalati értelemkülönbsége is megfigyelhető. Míg Kelemen prédikátornál a „comportare" szót használja, minden kisebbítő megjegyzés nélkül, Futó Mihály működését már csak a „compilare"-val tudja jelölni. Igaz, hogy mint mondja, ez nem is volt valami „eloquens". Csanádi Albert, az emlékezetes pálos költő prédikált is. Gyöngyösi ebbeli tevékenységéről azt tartja megemlítendőnek, hogy „Szent Pál első remete dicséretére több beszédet írt össze, kompilált". („Plures sermones de laude Sancti Pauli primi eremitae *compilauit.*")[43]

Gyöngyösi a szerzői, alkotó munka jelölésére még leginkább használatos „*edere*" igével is él. Szombathelyi Tamással kapcsolatban láttuk, hogyan használja ezt határozottan megkülönböztetve a beszéd fogalmazását, szerzését a szöveg másolásától. Segetoi (Szegedi?) Jakab az „igen híres doktor" „sok beszédet szerzett az egyházi évről és a szentekről". („Frater Jacobus de Segeto doctor celeberrimus . . . edidit multos sermones de tempore et de sanctis.")[44] A krakkói Bathis István testvér esetében meg éppen költői tevékenység jelölésére szolgál az „edere". Ez a lengyel pálos ugyanis Pál remetéről, Szűz Máriáról és István királyról, meg sok más szentről az egyházi év rendjében „elégiai és szaffói" strófákban igen elegáns verseket szerzett. „Hic vitam sancti Patris nostri et quam plurima alia, videlicet de Beatissima Virgine Maria, de Sancto Rege Stephano, de primitiuis sanctis patribus et de quolibet alio sancto in speciali per totum annum tam elegiaco, quam sapphico carmine edidit elegantissime . . . ")[45]

Bathis István műveinek felsorolásánál kerül elő a szerzői munka jelölésére a „*cecinere*" ige. Egy csodálatos traktátusról van szó, mely a Mária-ünnepeket tárgyalja és amelyet szerzője mennyei rózsakoszorúnak nevezett el. („Quendam tractatum mirabilem ac deuotum *cecinit* de festituitatibus beatissimae Virginis Mariae, quem Rosarium caeleste appellauit.")[46] Az előbbi adattal összefüggésben feltételezhetjük, hogy ez a traktátus esetleg valami-

[41] Uo. 144.
[42] Uo. 177.
[43] Uo. 197.
[44] Uo. 166.
[45] Uo. 228—229.
[46] Uo.

féle tudós versezet volt. A „cecinere", „megénekeli" használata tehát ennyiben jogosult.

Egy esetben — Fekete Vince generális működésénél — a „facere" is előfordul. „Több kisebb művet alkotott . . . és különféle beszédeket . . . " („*Fecit* plura opuscula . . . atque varios sermones . . . ")[47]

Mindezeken kívül Gyöngyösi művéből a szerzői, alkotó munka legelőkelőbb megjelölése, a „*dictare*" sem hiányzik. A szót ugyan nem ő használja, hanem Csanádi Albertnek egy általa idézett leveléből került elő. Itt viszont maga a levélíró költői munkái jelölésére él vele : „Két évvel ezelőtt két himnuszt szereztem . . . megverseltem az Úr szenvedésének egész történetét ritmikus stílusban és magyarul . . . " („Dictaueram mihi ante duos annos duos hymnos . . . Dictaui etiam totam seriem passionis Domini rithmico stylo in vulgari.")[48]

Itt kell megelítenünk, hogy Csanádival kapcsolatban kerül elő a „scribere" igének a fentiekben kimutatott teljesen egyértelmű használatától az egyetlen eltérés is. Gyöngyösi, miután arról beszélt, hogy Csanádi Albert Pál remetéről több beszédet szerzett, még azt is megemlíti, hogy ez utóbbi életét „hősi versekben is megírta". „Cuius etiam vitam heroicis carminibus *scripserat.*")[49] Eltekintve most attól, hogy ez a szóhasználat csak egy igen következetes gyakorlat szabályossága alól az *egyetlen* kivétel, meg kell említeni, hogy az Egyetemi Könyvtár régebbi példányában a mondatot befejező „scripserat" után lacuna van és csak úgy következik utána egy „sed"-del kezdődő mondat. Nyilvánvaló a másoló bizonytalankodása. Valamit kihagyott és ezt utóbb észrevette, de segíteni rajta végül is már nem tudott, tehát a mondatot úgy hagyta, amint eredetileg másolta. Az sem lehetetlen, hogy valamit nem tudott elolvasni és a mondatot rövidítette. Az autográf hiányában teljes biztonsággal a mondat eredeti formájába már vissza nem állítható. A tárgy azonossága mégis feljogosít arra, hogy valami olyasfajta kifejezésre gondoljunk, mint aminővel Szombathelyi Tamás esetében találkoztunk : „edidit et propriis manibus scripsit". Egészen természetes, hogy a későbbi C példányban ez a bizonytalanság már nem tapasztalható.

Fejtegetéseink eredményeit egyelőre tehát abban foglalhatjuk össze, hogy *Gyöngyösi a „scribere" ige és összetételeinek („transcribere", „conscribere") használatában az általános középkori gyakorlattól nem tér el.* A többé-kevésbé önálló írói, szerzői tevékenység jelölésére nála is, mint minden középkori szerzőnél, pontosan megállapított jelentésű szavak szolgálnak. Ezek között azonban a „scribere" — egy bizonytalan kivételtől eltekintve — nem szerepel. Ez a szó és összetételei Gyöngyösinél, általános középkori használatuknak megfelelően, nem alkotó, hanem *csak másoló tevékenység* jelölésére szolgálnak,

[47] Uo. 130.
[48] Uo. 210.
[49] Uo. c/pld. 197., B./pld. 116.

mégpedig mind az egyszerűen csak másoló, mind a szerzői munkát kísérő tisztázó, lemásoló munka értelmében. Ebből azután természetesen következik, hogy Gyöngyösi, amennyiben a vitatott helyen a „conscribere" igét az egész középkor és sajátmaga értelmezésében használta, *nem fordításra, hanem csak másolásra gondolhatott. Bátori Lászlóról tehát nem azt jegyezte fel, hogy magyarra fordította a bibliát, hanem csak azt, hogy egy magyar bibliafordítást, több szent legendájával egyetemben lemásolt.*

*

A Vitae Fratrumnak az Egyetemi Könyvtárban őrzött két példánya közül a XVIII. századi igen tiszta, jól olvasható másolat. Benne több helyen megtaláljuk Eggerer XVIII. századi rendtársának és historikus utódjának, Benger Miklósnak kézirásos bejegyzéseit. Így a Bátori másoló tevékenységét is megörökítő oldal margójára odavetette: „*Biblia Hungarica*".[50] Általában úgy látszik, hogy ő már elődjénél több kritikával akart dolgozni, ezért a rendi krónika rendelkezésre álló példányait összehasonlította és megfigyeléseit a jól olvasható példányra rávezette. E működésének köszönhetjük, hogy a megmaradt C példány 177. oldalának alsó margóján, ama szavakkal kapcsolatban, melyekkel Gyöngyösi Bátoriról megemlékezik, a következőket olvashatjuk: „Hic in antiquiori exemplari adiunguntur haec verba: qui *Bibliam in nostro vulgari exposuit* et Rex Mathias in sua Libraria reponi mandavit . . ."[51] A régi példány semmiképpen sem azonos a még ma is meglevő B példánnyal, miután ebből is hiányzik ez az adat. Ha nem éppen egy már régebben elvesztett példányról van szó, csak az újabban eltűnt állítólagos „autográfra" gondolhatunk. Általános vélekedés szerint a pálos krónika írója itt ugyanarról a bibliafordításról beszél, amelyről már Bátori élettörténetének ismertetése során is szót ejtett. Ámde éppen most volt alkalmunk megállapítani, hogy Gyöngyösi az említett helyen *nem fordító, hanem csak másoló* munkáról szól. Talán e második idézetben foglaltak tudósítanának Bátori László *bibliafordításáról?* Azt kell hinnünk, hogy *itt sem erről van szó.* Gyöngyösi ez utóbbi helyen is olyan kifejezéssel él, melynek az egész középkor folyamán megvolt a pontos, állandó jellegű jelentése. Ez a jelentés azonban általában nem a fordítás, esetünkben tehát a bibliafordítás munkáját jelöli.

„*Exponere*" és a belőle képzett „*expositio*" jelentése az egész középkor folyamán egységesen és állandóan: *kifejteni, magyarázni, kommentálni és ennek megfelelően magyarázat, kommentár.*[52] Az állandó szóhasználat mellett a középkor minden századából hozhatnánk fel bizonyságot, mégpedig szinte megszámlálhatatlanul sokat. Az alábbi felsorolás csak ízelítőként szolgáljon.

[50] Vitae Fratrum C./pld. 129.
[51] Uo. 177.
[52] Ilyen értelemben már Ciceronál is: De oratore. 3. 203.

Gregorius Magnus: „Expositio in librum I. Geneseos. (VI/VII. sz.)[53] — Alulfus monachus: De expositione Novi Testamenti. (XII. sz.)[54] — Ismeretlen: Expositio in Pentateuchum. (1125.)[55] — Honorius Augustodunensis: Expositio in Cantica Canticorum. (1136.)[56] — Gerhoh von Reichersberg: Expositio Gerhohi in Canticum Isaiae. (1169.)[57] — Antonius de Padua: Expositio mystica in omnes fere S. Scripturae libros. (1231.)[58] Engelbert admonti apát: Expositio continua super psalmum Beati immaculati. (1331.)[59]

Ha Gyöngyösi Gergely életkorát (1470— kb. 1540.) megelőző és magábafoglaló századokban nyomozzuk az „exponere" és „expositio" szó használatát, a kép nem változik. Az alábbi példák egykorú osztrák könyvtárkatalógusokból valók.[60] Egyrészt mert a szomszédság jogán a hazai szóhasználatra biztosabb következtetést vonhatunk le, másrészt pedig az ilyen könyvjegyzékekben a magyarázó művek jelölése nem mindig a szerző által megadott szóval, hanem más, általánosan ismertebb kifejezéssel történik.

Exposicio bernhardi super verba evangelii Dixit Symon Petrus. (1330.)[61] Exposicionem compendii. (1350.)[62] Exposicionem Prisciani. (1350.)[63] Exposicionem Horacii. (1350.)[64] Exposicio Ysidori super vetus testamentum. — Exposicio Augustini super epistolas Johannis, — Exposicio cuiusdam monachi super Ezechielem. (1363—1374.)[65] — Exposicio super regulam sancti Benedicti fratris Johannis. — Exposicio misse magistri Hainrici de Hassia. — (XV. sz.)[66] Exposicio Valerii Maximi cum tabula virtuosi pagani. (XV/2.)[67] — Exposiciones Bede presbiteri et Haymonis super apokalipsim in pergameno. (1483.)[68] — Canticorum exposicio. — Canticorum exposicio per modum sermonum. — (1513.)[69]

Ilyen általános és sokszázados egységes értelmezés esetén csak azon csodálkozhatnánk, ha Gyöngyösi az „exponere" és „expositio" szavakat kortársaitól és sokezernyi középkori elődjétől *eltérő* értelmezésben használná. Erről viszont szó sem lehet. A fentebb már emlegetett Directorium „regula praedicatoris" c. fejezetében azt tanácsolja, hogy a prédikátor tartsa magánál

[53] Migne, Patrologia Latina. Tomus 77.
[54] I. m. Tomus 89.
[55] I. m. Tomus 164.
[56] I. m. Tomus 172.
[57] I. m. Tomus 194.
[58] Fabricius, Bibliotheca Latina Mediae et Infimae Aetatis. Pataviae, 1754. I. 129.
[59] I. m. II. 96.
[60] Mittelalterliche Bibliothekskathaloge Österreichs. I. Niederösterreich. Bearbeitet von Th. Gottlieb. Wien 1915.
[61] Uo. 108. — Klosterneuburg.
[62] Uo. 429. — Schulbibliothek von St. Stephan. (Wien.)
[63] Uo.
[64] Uo.
[65] Uo. 26., 28., 29., 41., Heiligenkreuz.
[66] Uo. 151—153. Melk.
[67] Uo. 538. Aggsbach.
[68] Uo. 171. Melk.
[69] Uo. 296. Predigerkloster Wien.

a szótárakat — inkább szófejtőkönyveket — és a biblia *magyarázatait*, „Vocabularia et *expositiones Biblie*".[70] Szombathelyi Tamással kapcsolatban arról tudósít, hogy megírta a *regula magyarázatát* „Edidit . . . *expositionem regulae* professae . . . "[71] Zalánkeményi Péter generálisnál viszont azt tartja megjegyzendőnek, hogy az „Ó- és Újszövetség különböző históriáinak magyarázatánál a misztikus értelmezés nála mindig készen állt. („In exponendis diversis utriusque Testamenti historiis, mysticus sensus ei semper ad unguem occurrebat.")[72] A lengyel Szaniszlóról, aki a glagolita pálosoknak magyarázta, másolta a regulát és a rendszabályokat, már az előzőkben hallottunk.[73]

Ha a továbbiakban nem az igéből képzett főnévnek, hanem magának az „exponere" szónak használatát vizsgáljuk, mindenekelőtt azt az esetet kell megnéznünk, mikor nem szövegmagyarázatot, hanem magyarázó, indokoló előadást fejezünk ki ezzel az igével. Ilyen értelemben számtalanszor fordul elő a középkori pápai, meg más kancelláriák formulái között, egy bizonyos narratiós rész bevezetéseként: „Exponi nuper fecit, dilectus filius N. . . . "[74] Ugyanilyen értelmezést tesz lehetővé az az egyszerű társalgási változat, amit Marcellus domonkos provinciális vallomásában olvasunk a Margit-kanonizáció feljegyzései között: „exponi mihi feci . . . " „Elmagyaráztattam magamnak . . . "[75]

Az „exponere" szövegmagyarázó jelentésére szintén maga Gyöngyösi szolgáltat jó példát. Ama „híres doktor" Segetoi Jakab fráter a zsoltárkönyvet *kommentálta*. Művének még az incipitjét is megtudjuk. „*Exposuit psalterium* cuius principium sic inchoatur: Psallam Deo meo, quamdiu sum . . . "[76] Erre a zsoltárkommentárra vonatkozó adat vezet vissza a Bátorit illető szövegrész értelmezésének végső megoldásához. Az elmondottak nyomán ugyanis világos lesz, hogy a Vitae Fratrum szerzője Bátori Lászlóval kapcsolatban tett kijelentésében — „Bibliam in nostro vulgari *exposuit*" — *ugyanazon tevékenységet jelölte, mint* amit Jakab doktornál is *az „exposuit psalterium" szavakkal* megállapít. Mindkét pálos *bibliakommentárt készített*, mégpedig Jakab fráter a zsoltároskönyvről és latinul, *Bátori László meg esetleg az egész bibliáról és magyarul.*

A vulgáris nyelvű kommentár különben e korban már nem volt annyira feltűnő jelenség. A sok rokon vállalkozás közül csak kettőt említünk most meg.

Az Anjou-kor német költő-krónikása, Heinrich von Mügeln, Segetoi Jakab doktorhoz hasonlóan egy zsoltármagyarázatot készített, de németül.[77]

[70] Directorium. c. XI. — Regula Praedicatoris.
[71] Vitae Fratrum. 1591.
[72] Uo. 180.
[73] Uo. 155.
[74] Uo. Liber Diurnus. Ed.: Migne, Patrologia Latina. 105.
[75] Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. I. Budapest 1899.
[76] Vitae Fratrum. 177.
[77] Lexikon für Theologie und Kirche. II. 323.

A németalföldi Devotio Moderna kedvelt írásai között a XV. század elején szerepel egy Miatyánk kommentár: „Exposicie op den Pater noster" címen.[78] Bátori László magyar kommentárjával, bármilyen terjedelmű vagy jellegű volt is az, már egy kialakult és jelentős európai gyakorlat követelményei szerint járt útra lépett.

Így oldódik meg eredeti problémánk: valóban *bibliafordító-e Bátori László?* Gyöngyösi Gergely róla megörökített szavai jelentésének vizsgálata után, kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy a Vitae Fratrum írója híres rendtársát *nem ilyen minőségben mutatja be.* Feljegyzésre méltónak azt tartotta, hogy az egész szerzetben híres pálos társa *magyar bibliát másolt,* számos legendával együtt és ezenfelül *magyar nyelven a szentírást is kommentálta.* Ez a magyarázat bár terjedelemben a középkorvég híres kommentátorának, Nicolaus de Lyranak művéhez bizonyára közel sem járt, magyar nyelvű volta miatt, meg más okokból is, Mátyás figyelmét felkeltette. Így került Bátori László „expositio"-ja a Corvinába.

*

Mielőtt Bátori László bibliamagyarázatát megkísérelnénk jobban megközelíteni, másoló munkájának egy lényeges vonatkozását kell jobban szemügyre venni. Tudjuk, hogy a *Jordánszky-kódexben* megmaradt bibliafordítás részleteket egy tekintélyes felfogás Bátori László fordításával azonosítja. E nézetet régi és tekintélyes hagyomány és a felhasznált érvek komolysága támogatja. Mégis az előadottak alapján bizonyos módosításra szorul. A Bátorira vonatkozó elsőrendű forrásszövegek vizsgálata ugyanis azt mutatta ki, hogy Bátori nem fordította, hanem csak másolta és magyarázta a bibliát. Úgy hisszük, hogy a régi felfogás és megállapításaink között Kardos Tibor nézete közvetít. Szerinte a Jordánszky-biblia valóban Bátori munkája, de csak olyan értelemben, hogy a pálos remete egy régebbi fordítást — a Huszita-bibliát — átjavítgatott és újramásolt.[79] Eredményeink e nézettel nem is kerülhetnek ellentétbe. Hiszen egy ilyen, a maga módján korrigáló, javítgató munka, mely a biblia másolását kísérte, megfelelő, sőt szükségszerű *előkészítése* volt az „expositionak", mely a dolog természete szerint már csak egy *megállapodott,* stiláris és tartalmi bizonytalanságoktól mentes *szöveget vehetett tekin-*

[78] M. A. Lücker, Meister Eckhart und die Devotio Moderna. Leyden, 1951. 286. Az „exponere" szóhasználatára a windesheimiek köréből két példa: „(Johannes Scuutken)... per annos plus minus duodecim singulis pene diebus laycis, in refectorio ad prandium et ad cenam legere consueuit, passus occurrentes ad intelligendum difficiles sine libris „*exponens*"..." Busch—Grube, 192. — (Magister Johannes Cele rector Scholarum Zwolle)... Denique post matutinas in Choro Zwollis tunc decantatas, Epistolam diei per horam, vesperis autem finitis aliam scripturam divinam in communi omnium audiencia solitus erat *exponere*..." Busch—Grube, 206—207.

[79] Pintér J. i. m. 644—645. — Horváth J. i. m. 164—165. — Kardos T. Huszita Biblia. 2. — Ua.: A humanizmus kora Magyarországon. Bp. 1955. 365—367.

tetbe. De még ebben az — önmagában nem valószínűtlen — feltevésben *sem eshet szó Bátoriról mint fordítóról, hanem csak egy régebbi szöveg korrektor-másolójaként jöhet tekintetbe.*

II.

Az elmondottak nyomán Bátori László egy sokévszázados hiedelem díszeitől megfosztva szegényebben, de egyben új tények világával gazdagabban is áll előttünk. Nem bibliafordítása került Mátyás bibliotékájába, hanem egy, a bibliát magyarázó munkája, egy elveszett „expositio". Ha az eddigi negatív és pozitív eredményeket mérlegre vetjük, azt kell mondanunk, hogy a hárshegyi barlang remetéjének jelentősége nem csökkent, hanem éppen nőtt. Ha ebben a korban már egy bibliafordítás is komoly szellemi erőfeszítésnek számít, mennyivel inkább az egy, a szöveg értelmét kifejtő, azzal szemben *bizonyos állásfoglalásra serkentő magyarázat*, kommentár. De még tovább. A középkorvégi társadalmi mozgalmakra, korszakunkban és nálunk konkréten a parasztság forradalmi megmozdulásaira, a biblia gondolatait a nép számára közvetlenül is hozzáférhetővé tevő fordításnak *mozgósító* hatása volt. Még sokkal fokozottabb mértékben áll ez *a bibliát egy ideológia szolgálatába állító*, mert értelmét *bizonyos* módon kifejtő magyarázatokra.[80] Példa sok lehetne. Legyen elég csak Gioacchino da Fiore és a XIII—XIV. század spirituálisainak és fraticellijeinek közvetlen kapcsolatára gondolni[81] és ebben az összefüggésben Rienzora. Ulivi Apokalipszis-magyarázata sem tartozik máshová. Ugyancsak a bibliát hasznosították forradalmi erővel Wiklif, Husz és Münzer postillái, perikopákat magyarázó beszédei. Nem lehet vitás, hogy *az ilyesfajta kommentároknak a hatása a biblia szövegének egyszerű olvastatásánál nagyobb volt.* Az egyszerű emberek, a „vulgus Christianorum" számára *nem azonnal nyilvánvaló összefüggéseket* tárt fel, s a maguk helyzetének megváltoztatását követelő *harcos magatartás* kialakítására indított.

Bátori expositio-jával a középkori bibliamagyarázók hosszú sorába lépett. Ez — mint föntebb bizonyítottuk — tényként állapítható meg. Magyarázatának értékelése már nehezebb feladat. Az első és áthághatatlan nehézséget ez egyszerű valóság okozza: Bátori László bibliakommentárja *elveszett.* Legalábbis — eddigi tudásunk szerint — egy sornyi szövegéről sem számolhatunk be. *Műfaji elhelyezkedéséről* ugyanezért részletesebben nem nyilatkozhatunk. Nem tudhatjuk *milyenfajta bibliamagyarázat* volt? Olyan-e, mely teljes teológiai apparátussal fejtegeti a szentírási szövegeket? Vagy pedig inkább egy gyakorlatiasabb jellegű, moralizáló, postillaszerű „expositiora" kell gondolnunk, melynek szorosabb műfaji elhatárolását külön név is jelölte:

[80] Kardos T. Huszita biblia. 1.
[81] Fiore és Ulivi: Kardos T. Középkori kultúra. 185. — Münzer: M. M. Szmirin, Münzer Tamás népi reformációja. Budapest 1954.

„expositio per modum sermonum".[82] Feltevéseink mégis az utóbbi megoldás felé hajlanak. Egy magyar nyelvű bibliamagyarázatnak aligha lehetett az a célja, hogy a biblia megértéséhez és a kor életében hasznosításához, elvont teológiai és exegetikai problémák kanyarulatain át vezessen.

A magyarázat egykori létezése tényének jelentőségét azonban a szöveg elveszte sem csökkentheti. Ezért kell annak megállapítását megkísérelnünk, hogy a maga korában *műfaját, meg magyarnyelvűségét tekintve is egyaránt jelentős „expositio" kora társadalmához, annak forradalmi megmozdulásokat kirobbantó problémáihoz milyen viszonyba állítható?* E kérdés megoldásának esetünkben egyedül járható útja, Bátori személyi viszonyainak, osztályhelyzetének vizsgálatán át vezet.

*

Gyöngyösi Gergely krónikájában Bátori Lászlóval viszonylagos részletességgel foglalkozik.[83] (Ez a részletesség azonban csak a pálos krónika helyenként annalista rövidségű feljegyzései között tűnik fel.) Bátoriról nagy tisztelettel, mint a rend egyik leghíresebb, tudós és aszkétahírű tagjáról beszél és még a „Beatus" jelzővel is ellátja, ami mindenképpen magas értékelésre utal. Ámde, míg rendi életének jelentőségét igen hatásosan jellemzi, szerzetbelépése előtti életszakaszáról alig árul el valamit. Gyöngyösi előadásából mindössze annyit tudunk meg, hogy Bátorinak a világban elég jól ment a sora. Valahol iskolamester volt, míg a pálosok jó híre arra késztette, hogy néhány tanítványával maga is a remeteszerzetbe lépjen. Itt aszkétikus életével és tudományával csakhamar feltűnt. Ezért a budaszentlőrinci főkolostor szerzetesei Vince generálist arra kérték, hogy a tudós szerzetest Budára helyezze. Új és most már végleges működési helyén főgondja a fiatal szerzetesek nevelése volt. De arra is jutott ideje, hogy a bibliát, a szentek legendáit magyarul másolgassa, sőt az előbbihez — mint fentebb láttuk — kommentárt is készített. 1485 táján halt meg igen öreg korában.[84]

A pálos krónikás megbízható előadásából kétséget kizáróan kielemezhető néhány olyan adat, melyeknek segítségével a bibliamagyarázó pálos személyét jobban megközelíthetjük. Ezek az adatok a következők lennének : 1. a név, 2. iskolamester volt, 3. Vince generális hozta Szentlőrincre, 4. a bibliához magyarázatot írt. Az a tény, hogy a rend főkolostorába Vince főperjel idejében került, rendbelépése idejének meghatározásához segít. Fekete Vince generális 1456 és 1459 között állott a pálosok rendjének élén.[85] Mire Bátori tudós és kegyes életének híre Vince generálissága idején a rendben elterjedt, bizonyára már több évi szerzetesség állott mögötte. Hiszen olyan jellegű tevékenységet,

[82] A bécsi domonkosok könyvtárában : Canticorum exposicio per modum sermonum. (1513.) Mittelalterliche Bibliothekskathaloge. 298.
[83] Vitae Fratrum. 128—132.
[84] Uo. 177.
[85] Uo. 127—128.

mely hírét a rendben növelhette, csak az egy évig tartó noviciátus letelte, s ha esetleg még nem lett volna pap, pappászentelése után folytathatott. Ez utóbbi esemény a kor szokásait és Bátori feltételezhető előképzettségét figyelembe véve, a noviciátust rendszerint befejező fogadalom letétele után mintegy két évvel következhetett be. Mindezeken túl természetesen még néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy működése rendjében figyelmet kelthessen. E meggondolások alapján Bátori rendbelépésének idejét Vince generálisságát megelőző hatodik vagy nyolcadik évben kell megjelölni. Bátori László ezek szerint 1448—50 között léphetett a pálosok rendjébe. Halálozásának hozzávetőleges dátuma 1485 körül viszont azt tenné valószínűvé, hogy a pálos rendbe lépő Bátorit pályáján már bizonyos megállapodottságra jutott, kiérett egyéniségével tanítványaira is hatást gyakorolni tudó férfinek lássuk, élete 35 és 40 éve között. Születési ideje így az 1410 és 1415 közötti években lenne kereshető. Ez évek és a rendbelépés vélhető dátuma (1448—50) között eltelt életszakaszáról Gyöngyösitől csak annyit tudunk meg, hogy iskolamester volt. Mégis, ha nagy művével kapcsolatos problémáinkat tisztázni akarjuk, mindent meg kell kísérelnünk, hogy Bátori világi életéről minél többet tudjunk meg.

*

A pálosok bibliamagyarázójával való ismerkedés során, mindenekelőtt a neve kell, hogy foglalkoztasson. A Vitae Fratrum lapjain a következő bemutatással jön elénk: „. . . *Fr. Ladislaus Batori dictus.*" Ezen az igen szűkszavú bemutatkozáson túl családjáról, származási helyéről, tanulmányai színhelyéről mitsem tudunk meg. Egyszerűen feltűnő neve, éppen azért, mert ilyen igénytelenül került a remeteszerzet történetének lapjaira, kell hogy az első olyan adat legyen, melynek segítségével Bátori személyéhez közelebb juthatunk.

Mindazok számára, akik eddig Báthory Lászlóval foglalkoztak, a neve semmi problémát nem jelentett.[86] A legtermészetesebb dolognak látszott, hogy a Bátori-név viselője csak a somlyói és ecsedi Báthory-család tagja lehet.[87] A főúri Báthoryak közül származtatás ellen mindenesetre két tény is szól. Az egyik, hogy közülük iskolamester aligha kerülhetett ki, a másik pedig Gyöngyösi e tekintetben kétségtelen hallgatása. A pálos krónikaíró, bizonnyal polgári, mégpedig ha Gyöngyösről származott, mezővárosi polgári származású volt. Művében a nemességgel szemben nem éppen barátságos hajlandóságot árult el.[88] Ennek ellenére, ha úgy fordul a sor, hogy egy nemesi

[86] A vélemények és (egyébként hibás) genealógia legutoljára: ENDES MIKLÓS, Boldog Báthory László. Bp. 1940.

[87] A gagyi Báthory-családban e korban szereplő Lászlók mind utód hátrahagyásával halnak meg. — NAGY IVÁN, Magyarország családai. I. 232—234.

[88] „Frater Nicolaus prior generalis a. d. 1330 electus *non tantum curabat lucrosos* (gazdag, befolyásos) *fratres multiplicare, quam extirpare vitia* . . ." Vitae Fratrum. 52. — „Frater Petrus Generalis fecit fieri inquisitionem (1424) per fratrem Thomam viccarium

származású rendtársáról kell megemlékeznie, az előkelő származást említés nélkül nem hagyja.[89] Hozzáteszi persze, hogy a nemesi származás nem a legnagyobb dolog a világon. Bátori László esetében a Vitae Fratrum összeállításának idejére (1520—25) már csaknem kétszázados országbárói múlttal rendelkező család tagjának származását a bibliamagyarázóról szóló beszámolójában sem hallgatta volna el, ha valóban e családból származna. De úgy tűnik, hogy mégsem volt főúri sarj, annak ellenére sem, hogy a család genealógiájával foglalkozók mind igyekeztek a pálos Báthory László számára is a családfán helyet találni. Nagy Iván szerint a somlyói ág IV. György unokájában, Lászlóban 1455 után hal ki. Megjegyzi, hogy „hihetőleg ez volt a remete szent Pálos szerzetes, a Biblia magyaritója".[90] Wertner Mór, az eddig nyilvánosságot látott legrészletesebb Báthory-családfa összeállítója viszont azt mondja, hogy a pálossal az a Báthory László lenne azonos, aki György fia volt és mint Szabolcs megyei birtokos utoljára 1455-ben szerepel.[91] A két jeles genealógus vélekedése éppen nem egybehangzó, ezenfelül pedig Wertner Báthory Lászlójának utolsó adatai kizárttá teszik, hogy vele kapcsolatban a pálos Bátorira gondolhassunk. Ez ugyanis 1455-ben több éve szerzetes volt már és így lehetetlen, hogy ugyanakkor szabolcsi birtokosként is szerepeljen.

Bár az elmondottak a pálos Bátorit főúri névrokonságától máris meglehetősen eltávolítják, a körülötte bonyolódó genealógiai kérdések tisztázásának elősegítése, problémáink megoldása szempontjából is további részletezést kíván. A minket érdeklő évtizedekben a főúri Báthoryak között a következő Lászlók szerepelnek :

1. *László*, György és Mihály, György fia János fiainak legifjabb testvére : 1426,[92] 1428,[93] 1430,[94] 1435,[95] 1437,[96] 1439,[97] 1444,[98] 1452,[99] 1455.[100]

2. *László*, Szaniszló fia István fia. Testvérei : István, János, Miklós, Domonkos, Pelbárt és Mátyus, László az utolsó előtti. Kívülük még két

de Jenew super eo, utrum Ladislaus Apostata *nobilis de Fyred asportauit ducentos florenos de Patach*, ut habetur in literis Joannis Cantoris Quinqueecclesiensis in eadem Patach repositis . . ." uo. 92. „idem pater Benedictus Generalis Stephanum filium Pauli de Derechke, qui videlicet de quadam cella claustri S. Pauli de Tholna *famulum suum per violentiam extraxit ad hoc angariauit, ut in die sequenti parasceues ante fores ecclesie vapulet* . . ." (1438.) uo. 105.

[89] „Frater Martinus prior generalis . . . postquam per omnes pene annos adolescentiae suae, *inter nebulas gloriae saecularis* versatus . . ." (1441.) uo. 105. — „Tristanus ex ingenua prosapia secundum carnem duxisse originem non ambigitur, tamen *sui probi mores, incomparabiliter nobiliores erant* . . ." uo. 63.

[90] Nagy Iván i. m. (87. j.) i. h.

[91] Wertner Mór, Turul. 1900. 18.

[92] Országos Levéltár. Lelesz : Elenchus Statut. I. B. 263.

[93] Uo. I. B. 268.

[94] Uo. I. B. 286.

[95] Uo. I. B. 294.

[96] Uo. II. B. 29.

[97] Uo. II. B. 34.

[98] Uo. II. B. 36.

[99] Uo. II. B. 78.

[100] Zichy Okmánytár IX. 490., 501.

leány, Margit és Borbála és egy ifjabb testvér, Gellért is szerepel, 1437—60 között.[101] Ez utóbbi évben testvéreinek Mátyus ellen indított birtokperében már, mint „condam" kerül szóba, tehát ekkor már nem élt, következésképpen pálos sem lehetett.

3. László, királyi főasztalnok, András főlovászmester, és István, volt főkamarás legifjabb testvére (Szaniszlófi, II. István fiai.) 1464-ben Világos várát tartozékaival adományba nyeri, [102] aligha mint pálos.

4. László, Antal fia az előbb említett Andrással együtt 1455-ben Csaholy János és László „familiárisai" között szerepel, néhány Drágffyval.[103]

Mint nyilván látjuk, a főrendű Báthory-család nemzedék-rendjében a mi Bátori Lászlónk számára hely valóban nincs. Ha ehhez hozzávesszük még a főúri származással a kor fogalmai szerint összeegyeztethetetlen iskolamesteri állást, Gyöngyösi hallgatásának bizonyító erejét, biztosan következtethetjük, hogy *a pálos Bátori nem volt a somlyai és ecsedi Báthoryak családjának tagja.* Ha pedig a dolog így áll, csak azt mondhatjuk, hogy *László fráter családi neve csupán származási, vagy tartózkodási helyet jelölhet.* Ezt a végkövetkeztetésünket maga Gyöngyösi is jelentősen *alátámasztja*, amikor László családi nevét annak hozzáadásával közli, hogy *csak Bátorinak mondották:* „*Batori dictus.*" Azaz: valamiképpen *egy Bátor nevű helységhez köze volt.*

Ez a megállapítás a kérdés megoldását még távolról sem jelenti, mert hiszen a Hunyadiak korában több Bátor nevű helységről is tudunk. Volt egy Fekete-Bátor nevű falu Bihar megyében[104], egy Heves megyében,[105] Gagy-Bátor Abaújban,[106] és Nagy- vagy Nyírbátor Szabolcs és Szatmár határán.[107] Hogy e helyek között választhassunk, a Bátori életére vonatkozó kevés adat közül kettőt kell részletesebb megfontolás tárgyává tenni. Az egyik: iskolamester volt, a másik: működési helye közelében egy nagyobb újoncfelvételre is jogosított pálos kolostornak kellett lennie.[108]

Az első adat mérlegelése arra az eredményre juttat, hogy iskolázásának és későbbi működésének körülményei miatt a bihari, hevesi és abaúji Bátor elnevezésű jobbágyfalvak elejtésével, Nyírbátor javára kell nyilatkoznunk. Ugyanis akár származási, akár működési helye a nevében szereplő Bátor, mindenképpen olyan társadalmi környezetre enged csak következtetést, melynek

[101] Országos Levéltár. Lelesz: Elenchus Statut. II. B. 29., B. 34., B. 36., B. 78., B. 91., B. 124.

[102] Uo. DL. 72001.

[103] Uo. Lelesz: Elenchus Statut. II. C. 69.

[104] Csánki Dezső, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. 1890. 113—115. — Jakó Zsigmond, Biharmegye a török hódoltság előtt. Bp. 1940. 90., 207. — Bunyitay Vince, A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I. Nagyvárad 1883. 415.

[105] Csánki D. i. m. I. 58.

[106] Uo. 203.

[107] Uo. 506. — Maksai Ferenc, A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. 113—114.

[108] Vö. Gyöngyösi Gergely: Directorium . . . Norma prioris generalis, ahol arról van szó, hogy noviciusok csak a nagyobb kolostorokba kerüljenek.

gazdasági ereje megengedte egy belőle származó diák valamelyes — az iskolamesterséghez megkívánt — *felső iskolázását, vagy egy grammatikális iskola eltartását.* Mindkettő a földhözragadt jobbágysors anyagi teljesítő erejét *meghaladó* követelmény és figyelmünket ismét az egyetlen „oppidum" Bátor, *Nyírbátor mezővárosa* felé irányozza.

*

A Szabolcs megye délkeleti szögletében fekvő Bátor-oppidum városi kiváltságait még 1330-ban Róbert Károlytól kapta.[109] Bátori László életében mindenesetre az anyagi virágzás képét mutatja. Országos vásártartási jogát 1466-ban rendezik.[110] Így a hatalmas Báthoryak névadó oppidumának kézműves és paraszt polgárai saját piacukra is termelhettek. Ez a mezőváros gazdasági alapjainak oly mértékű megerősödésével járt együtt, hogy már magasabb szellemi igényeik is keletkezhettek és ezek — legalább részbeni kielégítésére — egy grammatikális iskolát is eltarthattak. Donatus és Alexander de Villa Dei „regulái," melyeket Gyöngyösi emleget, [111] éppen a középkori grammatika-tanítás tankönyveit jelentik.[112] Bátori ezeket a „regulákat" hagyta el Ágoston püspök „regulájáért." A szellemeskedő rhetori szójátékból az mindenesetre világosan kitűnik, hogy a későbbi bibliamagyarázó világi élete során, egy grammatikális iskola — ilyen lehetett akár egy mezőváros scholája is — mestereként kereste a kenyerét. *S ha neve egy Bátorhoz fűzi, akár a származás, akár a működés, vagy esetleg mindkettő jogán, a középkori alapműveltséget nyújtó triviumot oktató mester iskoláját a vagyonosodó nyírségi városkában kell megtalálnunk.*

A kor szokása szerint a „scholasticusnak", az iskolamesternek az „artes"-ben, a hét szabad művészetben magasabbrendű jártasságot kellett szerezni. Ez a XV. század Magyarországában nem volt lehetséges, nem lévén egyetemünk. Az „artista" képzettség elnyerését a nagy költséggel járó olaszországi iskolázás mellett, csak a két szomszédos egyetem, Bécs és Krakkó tehette lehetővé. Ez az iskolázás még nem jelentette szükségképpen a teljes egyetemi tanfolyam, a „septem artes"-t, „egészében felölelő" „curriculum" elvégzését. Elegendő volt, ha csak a teljes tanulmányi idő felét töltötte valaki az egyetemen. A megfelelő vizsga kiállása után már így is birtokába jutott a „baccalaureus artium"-címnek, míg az „artes"-sel kapcsolatos összes ismeretek birtokosát a „magister artium" cím illette meg.[113] De a tudnivágyó szegény diáknak sokszor ennél kevesebbel is be kellett érnie és a hazai káptalani

[109] Maksai i. m. 113—114. uo. Bátor gazdasági jelentőségéről, lakossága felszaporodásáról, városiasabb életformájáról kapunk rövidre fogott, kitűnő tájékoztatást.

[110] Csánki i. m. 506.

[111] Vitae Fratrum. 128.

[112] D. Reichling, Das Doctrinale des Alexander de Villa Dei. — Monumenta Paedagogica. XII. — 1893.

[113] A. Specht, Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland. 1885. —H. Denifle, Entstehung der Universitäten des Mittelalters. I. 1885.

iskola elvégzése után legfeljebb egy-két félév egyetemi tanulmánnyal megelégednie. Ebben az esetben természetesen egyetemi „gradus" és cím birtokába nem juthatott. Az oktatói pályán elhelyezkedés viszont az egyetemi végzettség mértékétől is függött. A szabad művészetek mesterei általában káptalani és városi iskolák élén tűnnek fel. A baccalaureusoknak úgy látszik a látogatottabb városi iskolák jutottak.[114] Azoknak, akik az egyetemi oktatásba csak éppen belekóstoltak, más, mint egy kisvárosi mezővárosi schola mesteri állása, aligha jutott.[115]

*

Bátori László magister nem volt, de talán még baccalaureus sem. Az előbbi címet Gyöngyösi mindenkinek megadja, akinek ez jár, és akiről ő megemlékezik. Az utóbbi pedig hosszabb, két-három éves egyetemi szereplést tételezne fel, ami Bátorival kapcsolatban meg nem állapítható. Egyáltalában nevével a régóta ismeretes bécsi egyetemi matricula[116] lapjain sem találkozunk, márpedig tanítói működése, de még inkább a bibliamagyarázói tevékenysége valamelyes magasabb képzettségre joggal engednek következtetést. Ha a bécsi egyetemre 1450-ig beiratkozott magyarországi tanulók között szétnézünk, csak egy Báthoryt találunk. 1430. április 25-én iratkozott be „Dominus Bartolomeus de Bathore".[117] Kétség nem lehet, hogy ez a Báthory Bertalan, akinek előkelő származását az akkoriban nem mindenkinek osztogatott „dominus" címzés[118] is kiemeli, csak a főúri Báthoryak családjának lehetett a tagja. Valóban, ebben az időben a család egy ilyen nevű tagja szerepelt is. Tudjuk róla, hogy néhány évvel később állítólag valami csehországi harcban halálát lelte.[119] Ez a Báthory Bertalan nem egymagában jelent meg a bécsi egyetemen. A matricula szerint kettős taksát fizetett,[120] aminek az egyik fele a taksa nélkül iratkozó, közvetlenül utána bejegyzett Ladislaus de Czaser helyett kerülhetett lefizetésre.[121] A Czaser helynévben joggal látjuk a magyar

[114] BÉKEFY REMIG, A káptalani iskolák története Magyarországon. Bp.

[115] A nem teljes végzettségű „artista"-ból lett az auctoristának is nevezett grammatika-oktató, miként egy középkori versezet is tanítja: „Qui perfectus fieri nequeat artista) . . . Saltem illud appetat, ut sit auctorista (Sicque non inglorius, erit latinista) Sibique grammatica sit nota regularis) . . . (Ut prodesse valeat pluribus ignaris . . .)" Idézi E. R. Curtius, Europäische Litteratur und Lateinisches Mittelalter. Bern 1948. 265.

[116] SCHRAUF KÁROLY, Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. — Magyarországi tanulók külföldön. II. — Budapest 1892.

[117] SCHRAUF i. m. 72.

[118] „Dominusnak" jórészt csak rangosabb egyháziakat címeztek : apátot, főesperest, egy budavári plébánost. Világiak közül csak Pálóczy Mátyus dominus. Fia Péter 1426-ban iratkozott be.

[119] NAGY I. i. m. I. 26. — WERTNER M. Turul, 1900. 10. Az utóbbi szerint 1431-ben halt volna meg. 1433-ban azonban még testvéreivel, mint legfiatalabb (frater eorum iunior) osztozkodik. Országos Levéltár. DL. 12501.

[120] SCHRAUF i. h. 8 grossos. A taksa személyenként általában (a pauperektől eltekintve) 1—4 garas.

[121] Hasonló lehetett a helyzet, mint az előbb említett Palóczy Péternél, aki : „(solvit) . . . pro se et duobus famulis 2 florenos." A két famulus közvetlen utána, taksa és a „pauper" megjegyzés nélkül, valóban meg is található.

Császár-név elrontott alakját. Báthory Bertalan kíséretében bizonyára mint famulus szereplő László családneve tehát Császári lesz.

A családnevekben rejtőző Bátor és Császár nemcsak a bécsi matriculában kerülnek egymás mellé. A térképen is egymás mellett találjuk közvetlen közelben Nyírbátort és Nyírcsászárit. Császárit a XV. században még az állítólag Kaplony-nembeli Császári-család tagjai lakták.[122] A hatalmas Báthory-uradalmak központjának közvetlen közelében levő falucska elszegényedett és elszaporodott kisnemesei jogi kiváltságaikat megőrizhették ugyan, de gazdasági függetlenségüket aligha. Közülük bizonyára többen azoknak a Bátorba szorult nemeseknek számát szaporították, akik — kétségkívül familiárisokként — a mezővárosban már egy egész utcát laktak.[123] Aligha tévedünk, ha a Báthory Bertalant Bécsbe kísérő *Császári Lászlóban* is ilyen Báthory-szolgálatba került, *szegény kisnemest* látunk. De jó okaink vannak annak feltételezésére is, hogy a Bátorban született, vagy ott élt *Bátori Lászlót, a későbbi pálost is személyével azonosítsuk. Nem találunk ugyanis e korban az egyetemre járók között még egy Lászlót, akit származási és személyi viszonyai annyira Nyírbátorhoz kötnének, mint ezt az egyetlen, egyetemen is megfordult Császári Lászlót.*

A név megváltozása könnyen magyarázható. Ismerjük az eredetileg Kerepeczinek nevezett Werbőczy, nemkülönben a Sáróiból egy nemzedéken belül már Lévai-Cseh-hé alakuló híres család esetét.[124] A számos külföldi analógiából most csak a franciskánus mozgalmak történetéből ismeretes assisi születésű, de sokáig Cortonában tartózkodó és ezért Cortona-inak nevezett Illésre hivatkozunk.[125] Ámde maga a Császári család XV. században szereplő tagjai között is találkozunk magukat Zekenek, Szőkének, nyilván megkülönböztetés okából nevezőkkel.[126] Igen valószínű, hogy a túlnépesedett, szegény kisnemesi familiának ezt a Báthoryakkal kapcsolatba jutott, Nyírbátorban élő, működő tagját ugyancsak *megkülönböztetés okából nevezték Bátorinak: „Batori dictus"* . . .

Ilyenformán *a Bátor melletti Császáriban született, Báthory-familiáris, Nyírbátorban működő Lászlóban találjuk meg a híres pálos bibliamagyarázót.* Talán pártfogójának, Bertalan úrnak a harmincas években bekövetkezett halála után szakadt ki a familiárisi kötelékből és lett a maga szegény, kisnemesi életformájához közel álló *bátori mezővárosi polgárok iskolájának mestere.* A félszolgai sorba süllyedt kisnemesre és a feltörekvő mezővárosi paraszt-polgárra

[122] MAKSAI, i. m. 122.

[123] Uo. 114. Nyírbátornak volt már „külön sora a nemesek — talán familiárisok — számára . . ."

[124] FRAKNÓI VILMOS, Werbőczy István életrajza. — Magyar Történelmi Életrajzok. XV. — Bp. 1899. — A lévai Csehekre : NAGY IVÁN, i. m. III. 17.

[125] Lexikon für Theologie und Kirche. II. 626.

[126] „Blasium, Michaelem *Zeke* ac alios nobiles de Csaszar . . ." 1438-ban. Országos Levéltár. LELESZ : Elenchus Statut. II. T. 13.

egyformán súlyosodó feudális nyomás Bátorit sorstársaihoz hozta közel, *kiknek osztályhelyzetében lényegében osztozott.*

A világ dolgaival szemben kialakuló magatartásának végleges megformálását, saját sorsának alakulásán kívül más dolgok is befolyásolták. Nyírbátori működésének idején szülőföldje életét nagy események hozták forrongásba. *Az erdélyi parasztháború nyírségi hullámverésére*, Kardos Albert és Márton bíró 1437-i harcaira gondolunk.[127] Jól tudjuk, hogy *Márton parasztjai* éppen Nyírbátor urai, *a Báthoryak ellen támadtak.*[128] A gazdaságilag egyre biztosabban álló, városi függetlenségre törekvő mezővárosi polgárság bizonyára itt is, mint az országban általában mindenütt, földesurával sorozatos *összeütközésekbe* került.[129] Márton bíró mozgalma így bizony a város és az eseményeket figyelemmel kísérő kisnemesi iskolamestere számára *közömbös nem lehetett.* A mozgalom szerencsétlen vége pedig, benne a feudális rend iránti rokonszenveket aligha nevelt. A jobbágysorból biztosabb anyagi körülmények közé kerülő, de *a feudális nyomás alól szabadulni mégsem tudó, vele egysorsú mezővárosi polgárok és jobbágyok igazságosabb társadalom utáni vágya, a nyírvidéki parasztok elbukott harcának véres emléke kísérte tehát Bátori Lászlót életének útjain.*

*

Életében nagy jelentőségű esemény a pálos rendbe lépése. Ez csak olyan helyen történhetett meg, ahol újoncokat is vehettek fel, tehát úgynevezett *vikáriusi kolostorban.*[130] Nyírbátorhoz legközelebb fekvő ilyen pálosház a Várad melletti *kápolnai kolostor* volt, mely alá az ugyancsak Várad szomszédságában levő fugyi Szent Jeromos, a Szilágyságban fekvő Nagyfalu és a zarándi Kalodva kisebb perjelségei tartoztak.[131] Bizonyosra vehetjük, hogy Bátori, mikor a tetszését elnyert pálos életre akart vállalkozni, e remete kolostor felé vette útját. A magyar remeteszerzet életével lakóinak életén keresztül ismerkedett meg, talán még váradi iskolás korában. Hiszen Nyírbátor Várad gazdasági vonzásába esett és ezért a messze környék magasabb iskolákra törekvő diákserege is a körösparti város káptalani, vagy ekkoriban már emlegetett[132] városi iskolájában gyülekezett. De még később is, iskolamestersége idején sokszor lehetett alkalma arra, hogy a nem nagyon távol fekvő két váradi pálos kolostor szerzetesei körében megforduljon. A nagyobbikban, a váradi szőlőhegyek között fekvő *Kápolnán* kezdte meg tehát szerzetesi

[127] SZÉKELY GYÖRGY—GERÉB LÁSZLÓ, A parasztháborúk irodalma. 1437—1514. Budapest 1950. 22.

[128] A Báthoryakhoz húzó Nyíregyházát feldúlták. Uo.

[129] A mezővárosok helyzetének változatos képe: MÁLYUSZ ELEMÉR: A mezővárosi fejlődés. Tanulmányok a parasztság történetéhez. — Bp. 1953, 128—191.

[130] L. 108. j.

[131] SZENTIVÁNYI J.: Dissertationes Paralipomenicae Rerum Memorabilium Hungariae. 1702. 111—112. — A kápolnai kolostorról: BUNYITAY V. i. m. II. 460—468.

[132] „. . . fundator hospitalis s. spiritus *iuxta Scolas dicte Ciuitatis* (Várad) *fundate* . . ." Bunyitay, II. 141.

életét. Innét került azután híre növekedésével, a Buda feletti Szent Lőrinc főmonostorba.

*

A pálosok rendje, a Mohács előtti Magyarország remeteszerzete volt tehát az a környezet, melyben Bátori László képességeit élete hátralevő részében kifejthette. Tevékenységét Gyöngyösi biblia- és legendamásoló munkásságával, a rendi újoncok nevelését szolgáló beszédeinek megemlítésével és a bibliamagyarázattal jellemzi. Mindehhez iskolái, a bécsi esztendő, az iskolamesterség évei elegendő felkészültséget biztosítottak. Kérdés marad, hogy az új egyházi környezet azt az útravalót *nem értéktelenítette-e el*, amit Bátori szülőföldjéről, a nyírségi városkából, a harcukat vesztett parasztok és a névrokon hatalmas család ellen kitartóan küzdő polgárok földjéről magával hozott. A középkor végének számos forradalmi megmozdulása elég bizonyságot nyújt arra, hogy az egyháziak állásfoglalását a kor problémáival szemben ne egységesnek lássuk. ENGELS világosan megfogalmazott tétele, hogy *a néphez anyagi helyzete szerint közel álló alsópapság az elnyomottak iránti rokonszenvét tettekkel is ki tudta mutatni.*[133] Nálunk a *parasztháborúban* szereplő Mészáros Lőrinc, Dévaványai Ambrus és bizonyára még sok más társuk szereplése igazolja ezt. Másrészt meg az is világosan megfigyelhető, hogy az egyház feudálisabb régióiba kerülő, kanonoki, préposti, végül püspöki javadalmakat elnyerő *népi sarjadékok osztályukat megtagadják; arról leszakadnak.* Bakócz Tamás vagy Szalkai László, a prímássá lett iparos-jobbágyfik semmivel sem voltak kevésbé idegenek a néphez, mint az uralkodó osztályból kikerült főpapok.

A pálosok rendje a XVIII. században elég nagy részben nemesi és főnemesi tagokból állt. A török hódoltság idején elpusztult kolostoraikat csak részben állították helyre és a végleg elhagyott kolostorok birtokait a „barokk" kor néhány rendháza kapta meg.[134] Így alakultak ki a nagyobb pálos birtokok és így lett a középkor szegény remeteszerzetéből az ellenreformáció gazdag pálos rendje. Ez a folyamat már magában is arra figyelmeztet, hogy *a középkori pálosok életének gazdasági alapját ne a nagybirtokban, hanem más, kisebb birtokok által meghatározott formában lássuk.* Néhány pálos kolostor birtok-viszonyainak vizsgálata ezt a feltevést igazolta is. A XVI. század első felének porta-összeírás adatai[135] —, *az arányokat tekintve* — még aligha

[133] „. . . az alsópapság polgári vagy plebejusi származású tagjai elég közel álltak a tömegek életviszonyaihoz, hogy megőrizhessék rokonszenvüket a polgári és plebejusi rétegek iránt . . A nép papgyűlölete csak szórványosan fordult ellenük. . ." ENGELS, A német parasztháború. Bp. 1949. 15. 134.

[134] V. ö.: KISBÁN EMIL, A magyar pálos rend története. II. Budapest 1940.

[135] Országos Levéltár: Dicalis Conscriptio megyénként. Az egyházi vonatkozású adatok nagyobb részét IVÁNYI BÉLA az Egyháztörténeti emlékek a hitújítás korából IV. kötetében közölte.

különböznek lényegesen a XV. századi állapotoktól. Ezeknek segítségével rekonstruálhatjuk a pálosok anyagi viszonyait Bátori László szerzetes életének idejében.

A Borsod megyei újházi pálos kolostor kurityáni birtoka 7 porta (lakott) és három deserta (elhagyott). Környékén a divényi nemeseknek öt, a jákfalviaknak 6, a szalonnaiaknak 15 lakott és 4 elhagyott portájuk van.[136] Somogy pálos kolostorai: Szerdahely 6, Szentpéter 8 és (Páldon) 5, összesen 19, Told 15 (Ági) és 10 (Csertőkorosd), összesen 25 portával. Ugyanebben a megyében nemesi birtokosok közül Ipothfy Tamás 14, Kechkés Gábor és Gergely 5, Zalai Mihály 6 portával, az elhatalmasodó nagybirtok, a gyengülő középbirtok és a sok egy-két telkes nemes mellett. A megyebeli egyéb egyházi birtokosok közül megemlíthetjük a babocsai plébánost kisfalus-péterhídjai 8 portás birtokával, ugyanígy az istvándi papot helyben bírt 2 portájával. Velük szemben a pécsi Szent Anna-kápolna rektora Tarnócán 36 telekkel rendelkezett.[137] A pálosok elhelyezkedését az egyházi birtokosok rendjében a legszemléletesebben Zala és Veszprém, a rend egyik legősibb települési területének adatai mutatják. Az előbbi megyében a kapornaki apátságnak 49, a zalavárinak 50, a türjei prépostságnak 35 és fél portája van. A világi papságból a lendvai kápolna-igazgatónak 12, a hashágyi oltármesternek 4 telkes jobbágy jutott. A pálos kolostorok birtokain a következő portaszámokkal találkozunk: Örvényes: 7, Jenő: 15½, Enyere: 9 és ½, Csáktornya: 12, Szentjakab: 1 porta.[138] Veszprém megyében a veszprémi káptalannak más (Somogy, Zala) megyében fekvő nagybirtokait nem számítva: 94, a lövöldi karthauziaknak zalai terjedelmes birtoktestüktől (tapolcai uradalom) és somogyi falvaiktól eltekintve 79 és ½, a csak ebben a megyében birtokos bakonybéli apátságnak 130, a somlóvásárhelyi apácáknak 99, a veszprémvölgyieknek 87 portájuk volt. Ugyanitt két pálos kolostor birtokai találnak említést: Vázsony 18, Porva 2 telekkel.[139] Az ország északkeleti részén az egyházi nagybirtoktól nem érintett megyékben is a következő helyzetet találjuk: az ungvári pálosok 3 portával rendelkeztek, míg Beregben 40 porta legalább 6 pálos kolostor között oszlik meg.[140] Az utóbbi adathoz kapcsolódik az a középkori egyházi jogviszonyok közt nemigen gyakori eset, hogy a Bereg megyei igen gyöngén javadalmazott *kis pálos kolostorok* a vidék legnagyobb egyházi birtokosának, *a leleszi premontrei prépostnak patronátusa alá helyezkedtek* már a XIV. század végén.[141] Nem ok nélkül látunk ebben a nagybirtokos és familiárisai között kialakult viszonyhoz hasonlót.

[136] Orsz. Levéltár. Dic. Conscr. IX. 58.
[137] Uo. XXXIX. 1542.
[138] Uo. LI. 1542. A zalaszentjakabi pálosoknak a somogyi Nádasdon is volt 4 portájuk.
[139] Uo. XLI. 1531.
[140] Egyháztört. Emlékek IV. 220. A számba jöhető kolostorok Bereg, Tiszabereg, Villye, Ungvár, Eszeny, Ujhely.
[141] DANIELIK JÁNOS, A prémontréiek. Eger 1866. 286.

Ez a rövid áttekintés is nyilván mutatja, hogy *a pálosok helye az egyházi birtokosok között nem éppen a legnagyobb feudálisok között keresendő.* Hiszen még az itt adatokkal szereplő leggazdagabb kolostoruk, Told sem éri el a legszerényebb birtokállománnyal rendelkező türjei premontreiek portaszámát. *A pálos kolostorok általában közelebb állnak birtokaik tekintetében a közép- és kisbirtokos, sőt egyes esetekben éppen az egytelkes nemesekhez és egyháziakhoz, mint a nagybirtokos világi vagy szerzetes prelátusokhoz.* Ebből következik, hogy *a pálosokat anyagi helyzetük a néptől és a kisnemességtől olyan mértékben nem távolíthatta el,* mint a feudális nagybirtokból élő, azzal minden anyagi érdeke által összeforrt felső- és főpapságot.

Ezt a rendre általánosságban jellemző képet *csak némileg módosítja* az, hogy Mátyás idejében a rend néhány régi, egyébként inkább csak közepesen javadalmazott monostor birtokába jutott. Megkapták a bencések szentjobbi apátságát és a premontreiek zsámbéki és csuti prépostságát.[142] A nagybirtoki gazdálkodással a rend ebben az egy-két esetben próbálkozhatott meg. S hogy ez milyen következményekkel, a jobbágyságban milyen visszhanggal járt, mutatja a szentjobbi monostor kulcsárjának, egy laikustestvérnek az esete, akit Mészáros Lőrinc katonái Várad piacán fejeztek le.[143] Mivel azonban a rend birtokkezelése ekkor még *nem volt centralizálva,* Mátyás adományainak előnyeiből csak az újonnan szerzett monostorok lakói részesedhettek. A király egy másik juttatásának, az *Óbuda—fehéregyházi* kolostornak szerzeteseiről Gyöngyösi mondja el, hogy közülük egyesek tudatlanságukban a gyékényfonást és kosárkészítést többre becsülték, mint a velük együtt lakozó Csanádi Albert versszerző művészetét. Érthető ez, hiszen a gyengén javadalmazott kolostor lakóinak az óbudai és budai piacokon is meg kellett jelenniök, hogy *maguk készítette* kosaraik árulgatásával a fundáció szegénységét kipótolhassák.[144]

Ezek után aligha tűnik fel, hogy a pálosok rendje a nemesi és arisztokrata sarjakat csak igen kevéssé vonzotta. Nem találtak itt a másod- és harmadszülöttek gazdag javadalmakat, melyek a megszokott életformát az aprózódó családi birtoknál is jobban biztosították. Természetesen az igen gyér forrásanyag a rend társadalmi összetételének a részletes vizsgálatát nem teszi lehetővé. Arra mégis találhatunk módot, hogy a középkorvégi pálosok utánpótlási bázisát megállapíthassuk. A XV. század közepétől Mohácsig a remete szerzetet 15 főperjel, generális kormányozta. Közülük *kilencnél a polgári, nem-nemesi származás bizonyosra vehető.* Ezek : Furó István, Fekete Vince, Sovány János, „Bone Fili" Péter, Szombathelyi Tamás, Szegényded Bálint, Zalánkeményi Péter, Balaszentmiklósi Gergely, Zalánkeményi János. Biztosan nemesi származású : Lóránthází István, valószínűleg az Gergely,

[142] Kisbán E. i. m. 130—131.
[143] Vitae Fratrum. 235.
[144] Vö. 88. j.

aki esztergomi kanonokból lett pálos. A társadalmi hovatartozásuk családnév vagy származási hely hiányában: András, II. Benedek, IV. Miklós, és Domonkos doktor esetében nem állapítható meg.[145] A családnév általában a nemesi származás kétségtelen jelölője. Hiányából tehát inkább a polgári vagy nem-nemesi származásra következtethetnénk. Mindent összevéve kitűnik, hogy *a pálosok rendjének kormányzása Mohács előtt túlnyomórészt polgári, nem-nemesi származású rendfőnökök kezében volt.* Joggal következtethetjük tehát, hogy *az egész rend jellegét megadó többség osztályhelyzete szerint nem-nemes volt.*

A rend szerény, polgári és kisnemesi szinten járó anyagi helyzete, többségének nem a nemesi rendből származása teszi érthetővé, hogy a kor társadalmi kérdéseihez más egyháziaknál *pozitívabb* viszonyba került. Ezt látszik bizonyítani a rend feltűnően nagy érdeklődése a *pre-reformációs mozgalmak* legnevezetesebbike, a *Devotio Moderna* iránt. A mozgalommal szemben nem barátságos más egyháziak, így a domonkosok, emiatt *a rend megszüntetésére* törekedtek.[146] Még inkább erre mutat a rendi krónika írójának, Gyöngyösi Gergelynek a parasztháborúval kapcsolatos állásfoglalása. Néhány évvel Dózsa és parasztjainak bukása után ír, ezért viszonylag óvatosan fogalmaz. Mégis módot talál arra, hogy a háború dúlásai miatt necsak a nemességet sirassa, hanem velük egyenlő mértékben *a falvak lakóit*, amint mondja, „*ruralis*"-okat.[147] De még ennél is inkább pozitívabb értékelésre ad lehetőséget az az adat, amelyet szintén Gyöngyösi őrzött meg számunkra, és amely szerint *Lőrinc pap — mint bizonyos respektussal nevezi, a keresztesek vezére — gyakran kereste fel a kápolnai kolostorban Lőrinc pálost* és a szentség hírében álló remete *tanításával és tanácsával élt.*[148] Mészáros Lőrinc kápolnai látogatásai mutatják legnyilvánvalóbban a pálosok és koruk társadalmi mozgalmainak viszonyát. *Távol áll tőlünk, hogy ezt a viszonyt, egyenesen forradalminak minősítve, jelentőségében eltúlozzuk.* Érdeklődésüket az egyházi keretek, elvonult életük korlátozta, lefoglalta, a forradalmi megmozdulásokban ezért hiába is keressük őket, mégis *Dózsa egy jelentékenyebb alvezérének ideológiai felkészülésében részt tudtak vállalni.*

*

Ez volt tehát a szerzet, az a közösség, melyben az egykori nyírbátori iskolamester életét leélte. Az az *útravaló, melyet a Nyírségből* magával hozott, hasonló származású és érdeklődésű társak között *értékét megőrizhette.* De ezen túl, a rendi fiatalság nevelésében magát nem leplezve értékesíthette is. De az sem lehet kétséges, hogy *elveszett bibliamagyarázatában, melyet bizonyára*

[145] L. a Vitae Fratrumnak az egyes generálisokra vonatkozó fejezeteit.
[146] 1440 k. történt. Vitae Fratrum 106—107.
[147] Uo. 221.
[148] Uo. 216.

az egyszerű emberek sorsa iránti, a kolostorban sem szűnő érdeklődése íratott vele magyarul, csak ilyen szellem mutatkozhatott meg. Olyan eszmék szólalhattak csak meg benne, melyek az *anyanyelven olvasott bibliai textusok mozgósító hatását,* a szavak jelentésének feltárásával még jelentékenyen fokozták. S hogy ez puszta feltevésnél több is lehet, a pálos krónika szolgáltatta adatokkal bizonyíthatjuk.

„Szeretteim, készülődjetek a harcra. E földön mindenekben magatokat csak jövevényeknek tekintsétek. Látjátok ugyanis, hogy fut az idő és mily illanó e világ. Mert aki elad, mintha menekülne és aki magának valamit vesz, máris attól retteg, hogy elveszíti. Aki kalmárkodik, mintha semmit sem nyerne. Aki házat épít, mintha nem is lakna majdan benne. Aki vet, mintha nem is aratna, s ki szőllejét metszi, talán nem is szüretel. Kik nőt vesznek nem teremnek fiakat, és akik nem nősülnek, mintegy özvegyen maradnak."[149] E komor szavakat Gyöngyösi krónikája Bátori egyik beszédéből idézi. Kardos Tibor, e beszéd első méltatója teljes joggal jegyzi meg, hogy „*az Apokalipsis előszele szántja e savonarolai sorokat...*"[150] Az *Apokalipszis* említése annál is inkább helyénvaló, mert Gyöngyösi az idézet után még szükségesnek látja megjegyezni, hogy „ezeket, melyek Ezdrás IV. könyvében írva állnak és *más ezekhez hasonlókat ismét és ismét eszében forgatta és megint csak felhozta.*"[151] A krónikás megjegyzéséből kitűnik egyrészt, hogy az idézett szavak nem Bátori önálló gondolatai, másrészt meg *kedvenc olvasmányára* kétséget kizáró módon utalnak. Ennek szavait idézte oly gyakran és gondolatait *nyilván kommentárjában is hasznosíthatta. Ezdrás főpap* hitelesnek el nem fogadott negyedik könyve nem más, mint *az ószövetségi Apokalipszis.*[152] Ebből a jelenések könyvéből került ki a fenti idézet. A vele való ismerkedés mutatja meg, hogy Bátori még milyen más, „ezekhez hasonló" gondolatokat tudott e könyvben találni és beszédeiben hasznosítani. Bizonyos ugyanis, hogy az ószövetségi jelenések Bátori szerinti értékelése fog arra is lehetőséget nyújtani, hogy a világgal, az emberiség dolgaival szemben állásfoglalását megállapíthassuk. Tudjuk, hogy a középkorvég *vallásos-forradalmi mozgalmainak* irányítói az eljövendő jó győzelmét a jelenvaló bajok, a gonoszok uralma felett apokaliptikus víziókban szemléltették.[153] Ha tehát a pálos bibliamagyarázó éppen Ezdrás jelenéseiben találta meg kedvenc olvasmányát, bizonyosra vehetjük, hogy *sem ő, sem műve nem állhattak távol azoktól a mozgalmaktól, melyek az apokalipszis*

[149] »... parate vos in pugnam et in malis sic estote, quasi perditurus. Qui terrae. Qui vendit, quasi qui fugiat : et qui emit quasi perditurus. Qui mercatur, quasi qui fructum non capiat : et qui aedificat, quasi non habitaturus. Qui seminat, quasi, qui non metet : sic et qui vineam putat, quasi non vindemiaturus. Qui nupsit quasi filios non facturi : et qui non nubunt sic quasi vidui ..." Esdr. IV. 14. 42—46.

[150] Kardos T., Középkori Kultúra. 186.

[151] „Dum haec quae Esdre ultimo scribuntur et *his similia* sepe sepius volvit et revolvit ..." Vitae Fratrum.

[152] G. Mercati, Note di letteratura biblica e cristiana antica. Roma 1901.

[153] Vö. 81. j., különösen Szmirint.

képeinek szemléletén keresztül fogalmazták meg vallásos és társadalmi programjukat.

Ezdrás negyedik könyvének Bátori idézte szavait követő versei az előbb kifejtett gondolatot viszik tovább és nem csupán e mulandó világ reménytelen állapotára figyelmeztetnek, hanem e reménytelenség való okára, az emberi gonoszságra mutatnak rá, befejezésükben pedig már *a büntetést kívánó harag* is megvillan. „ezért van az, hogy akik dolgoznak, ok nélkül vesződnek, mert munkájuk gyümölcsét idegenek aratják le, vagyonukat elragadják, házaikat feldúlják, fiaikat rabságra vetik. Ezek a fogságban és éhinségben nemzenek fiakat. Ámde azok is, akik a zsákmánnyal kereskednek, városaikat, házaikat és birtokaikat minél inkább ékesítik, bűneik miatt haragomat annál inkább magukra vonják, mondja az úr."[154] E szavak olvasásakor Bátori a délvidéki török pusztításokra is gondolhatott. Egy ilyen beütésnek a várad-kápolnai kolostor is áldozatul esett.[155] A felhasználható további szövegrészletek azonban már bizonyosan kora feudális rendjének embertelen jobbágy sanyargatásaira kívántak alkalmazást. És valóban, a kor társadalmának gonoszsága feletti harag biblikus kifejezése, a prédikátor isteni bosszúval fenyegetőzése Bátori pálosaihoz Ezdrás szavaival szólt : „a hatalmas a földet nem igazságban ítéli meg. Nyomorgattad a szelídeket, háborgattad a békességeseket. A dolgos emberek házait feldúltad, olyanok falait döntötted le, kik neked nem is ártottak. De gyalázatod felszállott a Magasságbelihez és a te dölyföd az Erőshöz. És letekintett a Magasságbeli *e kevély időkre* és íme véget értek . . . "[156] A társadalmi erkölcstelenségnek ez az elhatalmasodása a látomás szavaiban a teljes anarchia ábrázolásává szélesül : „ . . . egymást támadják, *királyukkal nem törődnek, s az előkelők hatalmukkal mérik tetteiket* . . . "[157]

E tengernyi gonoszság szemlélete a Jelenések végén az igazságtalanságok megszüntetésére mindenkit harcba szólít. E *harc vezére* maga az isten lesz. „Ne féljetek és ne habozzatok, mert isten a ti vezéretek."[158] A társadalom

[154] „Propter quod, qui laborant sine causa laborant. Fructus enim illorum alienigenae metent et substantiam illorum rapient et domos euertent et filios eorum captiuabunt, quia in captiuitate et fame generant natos suos. Et qui negotiantur in rapina, quantum diu exornant ciuitates et domos suas et possessiones et personas suas, tanto magis adzelabor eos super peccata sua, dicit Dominus . ." Esdr. IV. c. 16. 47—49.

[155] BUNYITAY i. m. II. 467.

[156] „tribulasti enim mansuetos et laesisti quiescentes et dilexisti mendaces et destruxisti habitationes eorum, qui fructificabant et humiliasti muros eorum, qui te non nocuerunt. Et ascendit contumelia tua usque ad Altissimum et superbia tua ad Fortem. Et respexit Altissimus superba tempora et ecce completa sunt . . ." Esdr. IV. c. 11, 42—44.

[157] „Erit enim inconstabilitio hominibus et alii aliis inualescentes *non curabunt regem suum et principes viae gestorum suorum in potentia sua* . . ." uo. *c. 15. 16.*

[158] „Audite dilecti mei dicit Dominus : ecce adsunt dies tribulationis et de his liberabo vos. *Ne timeatis, nec haesitetis, quoniam Deus dux vester est.*" uo. c. 15, 75—76. — A „his similia" idézését még sokáig folytathatnók, hiszen az egész IV. könyv „ezekhez hasonlókat" tartalmaz. Így a 4., 26—27. : „. . . quoniam festinans festinat saeculum pertransire et non capit portare, quae in futuris temporibus iustis repromissa sunt : *quoniam plenum iniustitia est saeculum hoc et infirmitatibus* . . ." stb.

igazságtalanságain őszintén felháborodó, a változás szükségességére eszmélő, *de mégis tétlen misztikus* itt adja át a szót azoknak, akik már *tettel és fegyverrel is készek voltak a társadalom gonoszságainak megszüntetésére.* Évtizedekkel később *Dózsa a ceglédi piacon* is így beszél: „Isten akarata, hogy fegyvert ragadjatok . . . " „kövessétek istent, szabadságtok teremtőjét . . . "[159] és mindezt azért, mert „mi sem utálatosabb isten előtt, mintha semmirevaló ember hatalmaskodik embertársai fölött . . . "[160] A pálos remete, aki a nyírségi parasztok falvakban és városokban meghordozott véres kardját talán még látta, Dózsa parasztjainak seregét már nem láthatta meg. Mégsem alaptalan az a feltevés, hogy rendjében nagy tekintéllyel továbbélő, „expositio"-jában magyarul is megszólaló *gondolatai* a kápolnai kolostorba gyakorta ellátogató *Lőrinc paphoz és rajta keresztül a keresztes sereg vezéréhez is eljutottak.* Ők azonban már *nemcsak* a biblia gondolatainak erejével küzdöttek, hogy a „*kevélység ideje*" véget érjen . . .

*

Bátori László az ótestamentumi apokalipszis olvasásából nyert gondolatokkal fogalmazta meg *kora, a társadalom problémáival szemben* állásfoglalását. De ezen túl, a bibliamagyarázó *egyéni életének* alakításában, élete nagy eseményeinek bekövetkeztében az ószövetségi főpap szavainak hatását is kell látnunk. Szerzetbe lépését, a választott rend ruházatának szimbolikus értelmezésével, mily jól illusztrálják Ezdrás szavai: „Akik *a világ árnyékából* kimenekültek, az úrtól *ragyogó* köntösöket nyertek. Fogadd be Sion tiéidet, zárd magadba *a fehér ruhába öltözötteket*, kik az úr törvényét betöltötték . . . "[161]

Élete egy más, nagy vállalkozására is innét nyert indítást. A pálos krónikás ugyanis elbeszéli, hogy Bátori néhány tanítványával egy, a hárshegyi erdők egyik tisztásán levő *barlangba vonult*, hogy ott még a kolostorban élő pálosokénál is jóval szigorúbb, sok böjttel és munkálkodással járó remetéskedésre vállalkozzék. Ezdrás egy látomásban ezt a parancsot kapta: „menj el egy virágos mezőre, melyen ház nem épült és csupán e mező virágaiból táplálkozzál. Húst ne ízlelj és bort ne igyál . . Szünet nélkül könyörögj a Magasságbelihez; én pedig eljövök és szólok hozzád . . . "[162]

Bátori és tanítványai is megkeresték a virágos mezőt, ahol nem emberkéz készítette hajlékot találtak: a hárshegyi barlangot. A mester — a bethlehemi barlangjában a Vulgátát fordító Jeromos példájára is — bizonyára itt foglal-

[159] Székely—Geréb i. m. 114.

[160] Uo. 113.

[161] „Qui de umbra seculi transtulerunt *splendidas tunicas* a Domino acceperunt. Recipe Sion numerum tuum et *conclude candidatos tuos*, qui legem Domini compleuerunt." 2. 39—41.

[162] „. . . ibis in campum florum, ubi domus non est aedificata: et manducabis solummodo de floribus campi et carnem non gustabis et vinum non bibes sed solummodo flores: deprecare Altissimum sine intermissione *et veniam et loquar tecum* . . ." uo. 9. 25—26.

kozott a bibliával. A kísérlet — mert a kivonulás csak az maradt — mint Gyöngyösitől tudjuk, nem járt sikerrel. Mégis minden egyébnél jobban mutatja Bátorit, a misztikust. És abban sem tévedünk, hogy ennek az elvonult tudós és szigorúan aszkétikus életnek, melyet Gyöngyösi úgy foglal össze, hogy *jó deákok módjára tanultak és mint devótus szerzetesekhez illik, imádkoztak:*[163] ennek a *deákos misztikának* az alapjait a kedvenc olvasmány most idézett szavaiban is megtaláljuk. De nemcsak ezekben és nem is végső ok módjára.

Az „eljövök és szólok hozzád", minden misztikus élmény lényege, a hárshegyi remeték vállalkozásának is célja. De Bátori sokat forgatott olvasmánya tanúságot szolgáltat arra is, hogy őt és társait nem csupán a maguknak szóló élmények hajszolása vezette a misztika felé. A misztika iránti igény, közvetlenül az istenséghez fordulás, náluk is, mint a középkor annyi forradalmi mozgalmának részeseinél, általában a *társadalmi bajok szemléletéből fakad.* Az ilyen ihletésű misztikus élmények sorozatának végén már csak a János Apokalipszis új Jeruzsálemének, *az új emberi rendnek víziója* jelenhet meg. Az apokrif ószövetségi jelenések is *ebben* látják a magányba vonulás értelmét: „. . . ezért mondottam, hogy ama mezőre menjél . . . nem lehet ugyanis emberkéz alkotta hajlék ott, *ahol a magasságbeli városa* kezd megmutatkozni . . ."[164] Ez a város, a civitas, a magasságbeli állama: *a dolgok új rendje.* Bátori László a hárshegyi barlang mélyén már *ennek a rendnek a látomását várta és bizonyára e várakozás értelme szerint magyarázta a bibliát.*

*

Gyöngyösi Gergely krónikájával kezünkben így próbáltuk összeszedegetni mindazt, amit Bátori Lászlóról és művéről ez idő szerint megtudhatunk. A bibliát — megállapításaink szerint — nem fordította, hanem csak másolta. De — a pálossá lett hajdani kisnemes-iskolamester — ennél többet is tett. *Kora nagy küzdelmekben vérző, még nagyobbakra készülő egyszerű embereinek, a biblia „magyarságát" feltárta.* Kedvenc olvasmányából következtethetően a pálos remetét már a *pre-reformáció* sodrában kell látnunk, s kommentárja is csak ennek jegyében készülhetett. Mindent összevéve: most kifejtett új eredményeink a Bátori László személyére és művére vonatkozó, eddigi nézeteken bármennyit változtatnak is, biztosan állíthatjuk, hogy *Nyírbátor egykori iskolamestere* Mohács előtti társadalmunk és irodalmunk történetének — az elmondottak világánál — még kevésbé jelentéktelen alakjává lett.

[163] „. . . armis sancte crucis induti certabant sicut fortes milites, *studebant ut boni clerici, orabant velut devoti Monachi,* laborabant sicut fideles servi domini . . ." Vitae Fratrum. 129.

[164] „. . . Propterea dixi tibi, ut venires in agrum ubi non est fundamentum aedificii. Non enim poterat opus aedificii sustineri in loco, ubi *incipiebatur civitas Dei ostendi* . . ." uo. 10. 53—54.

OSZK

TARTALOMJEGYZÉK

Fekete Lajos: A Siyāqat-írástípus a török pénzügyigazgatásban 1

Marót Károly: Kik voltak a Múzsák? 85

Sőtér István: Madách Imre 129

Marót Károly: Beszámoló a VIII. Nemzetközi Vallástörténeti Kongresszusról. (Róma, 1955. április 17—23) 181

Mezey László: A „Báthory-biblia" körül. — A mű és szerzője — 191

Szabolcsi Bence: Zenei tanulmányúton Kínában 223

Vargyas Lajos: A duda hatása a magyar népi tánczenére 241

Évfordulók — megemlékezések:

Lakó György: Zsirai Miklós emlékezete 293

Moravcsik Gyula: Gyóni Mátyás emlékezete 299

Vita

Horváth János: »Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílus problémái«czímű doktori disszertációjának vitája (Bóta László) 305

Az Osztály életéből

Jelentés az Irodalomtörténeti Kongresszusról (Klaniczay Tibor) 321

Szemle

Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában (Szauder József) 333

A Thalia történetének legújabb irodalma (Debreczeni Ferenc) 347

Lajtha László: Népzenei monográfiák I—III. (Kiss Lajos) 352

A francia felvilágosodás (Köpeczi Béla) 363

Ungvári Tamás: Henry Fielding (Lutter Tibor) 366

Fehívás Móricz Zsigmond-levelek és dokumentumok gyűjtésére 368

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

38790/56 — Akadémiai Nyomda — Felelős vezető: Puskás Ferenc